

© F Ü G G E L É K ©

Komárom megye felekezeti és nemzetiségi viszonyai a mohácsi vésztől napjainkig.¹⁾

Les religions et les nationalités du comitat de Komárom depuis la défaite de Mohács (1526) jusqu'à nos jours.

A megye népessége általában.

Komárom megye a trianoni béke következtében részben cseh-tót²⁾ uralom alá került és ezidőszerint csak déli, a Duna jobb partján elterülő része áll magyar igazgatás alatt az 1923. évi XXV. t. c. 11. §-a értelmében egyelőre egyesítve a szintén megcsonkított Esztergom vármegyének magyar igazgatás alatt hagyott dunajobbparti részével. A megye egy

¹⁾ Tanulmányomhoz az adatokat az 1857., 1869., 1880., 1890., 1900. és 1910. évi népszámlálások közzétett és közzé nem tett, a m. kir. központi statisztikai hivatalnál őrzött kézirati anyagából, az 1920. évi magyar és az 1919. évi cseh-tót népszámlálás eddig megjelent eredményeiből, az Országos levéltárban, Komárom vármegye levéltárában található adólajstromokból és egyéb összeírásokból, egyes községek, egyházközségek és családok, különösen a Pázmány-család régi írásából vettem. Sokat merítettem a következő művekből:

Magyarország Vármegyéi és Városai. Komárom Vármegye és Komárom sz. kir. város. Bpest, év nélkül.

Nagy, Ludovicus: Notitiae Politico-Geographico-Statisticae Inclyti Regni Hungariae Partiumque Eidem Adnexarum. Budae, 1828.

Fényes Elek: A magyar birodalom statistikai, geographiai, történeti tekintetben. I. kötet. Komárom Vármegye. Pest, 1848.

A Komárom vármegyei és Komárom városi történeti és régészeti egylet jelentései. Szerk. Gyulai Rudolf. I—VI. (1887—1892). Komárom.

Gyulai Rudolf: Török világ Komárom megyében. Komárom, 1894.

Mohl Adolf: Tata plébánia története. Győr, 1909.

Wohlmuth Ferenc: A császári plébánia multjáról. Győr, 1903.

Szentkúti Kiss Károly: Töredékek Nagy-Igmánd és vidéke multjáról. Komárom, 1892.

Egyházmegyei névtárak.

A többi felhasznált forrást a maga helyén megemlítem.

²⁾ Újabban — hivatalosan is — előszeretettel használják a cseh-szlovák kifejezést, írásban pedig összeírva csehszlovák formában is közkeletű, ami a cseh szokás utánzása, de a csehek ezt politikából teszik, így akarván kifejezésre juttatni a cseh és tót népnek általuk hirdetett, de nem igazolható egységét; de nem tartom helyesnek, hogy mi magyarok ebben kövessük őket. Nincs semmi ok arra, hogy a magát szlováknak nevező népet ne hívjuk továbbra is saját szavunkkal az évszázadok óta megszokott módon tótnak és ezzel nyelvkincsünket szegényítsük. Vagy talán a sok derék Tóth János, István stb., ezentúl Szlovák János, István stb. lesz? Oláh helyett is kár a teljesen hamis, se nyelvészeti, se történetileg helyt nem álló román-t használni.

részének idegen hatalom által való megszállása és később elszakítása nem szüntette meg a majd ezer éve létező Komárom megyét mint topografiai fogalmat és nem akadályozhat meg bennünket abban, hogy az *egész* e néven ismert területtel, e sorok írójának több mint két évtizede kutatási tárgyával ne foglalkozunk.

*

A Duna és Vág összefolyásánál keletkezett Komárom vára körül kialakult, eredetileg egész Szent István koráig visszavivő hasont nevű vármegye kezdettől fogva a Duna két partján terült el; északon Nyitra és Barst keleten Esztergom és Pilis, délen Fejér és Veszprém, nyugaton Győr és Pozsony vármegyéktől határolva. A vármegye *határai* az idők folyamán eltéréseket mutatnak¹⁾. A középkorban a Csilizköz helységei közül időnkint több Komáromhoz tartozott. Szímő környékét inkább Nyitrához, Lót, Cseke barsmegyei, Kisújfalu, Bátorkeszi, Dunamocs esztergommegyei községeket pedig Komáromhoz számították. A Gerecse hegység láncai közt fekvő Tarján, Tolna, Héreg, Gyermely, Tardos Esztergomhoz, Szomor, Somodor Pilis vármegyéhez tartozott. Fejér megye felé is ingadozott a határ, Szár és a körülötte levő helységek itt-ott Komáromnál, Bánhida, Vitán, Gesztes, Gerencsér pedig Fejér megyénél említettnek Kisbér, Ászár Veszprémhez tartoztak. Voltak ú. n. kétlaki helységek is. A most Komáromhoz tartozó Neszmély²⁾ részben Esztergomhoz, viszont az Esztergomhoz tartozó Süttő és a Gyórhöz tartozó Böny részben Komáromhoz számítottak.

1543-ban a török a megye legnagyobb részét elfoglalta. Ettől kezdve egészen 1683-ig

¹⁾ Csánki Dezső dr.: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. III. köt. Budapest, 1897.

²⁾ A hivatalos Neszmély helyett helyesebb alak Neszmely, mint Gyermely, Imely. (A második szótagban rövid zárt *ë*-vel.) A nép valamennyit egyformán *ö*-vel ejti, Neszmő, Gyermő, Imő; raggal Neszmölön, Gyermölön, Imölön. Hogy valamikor Szimő is Szimely volt, bizonyítja a magát innen nevező Szimelyi család neve.

a török birodalom határa a vármegyén ment keresztül és a fentebb említett Gerecse-videki községek végig török uralom alatt állottak. Rendszerint csak az akkori Szigeti járás, vagyis a mai Csallóközi járásnak a Duna és Császa közti része, nem volt hódolt terület, bár a török többször ezt is elfoglalta, míg a megye többi része többnyire hódolt terület volt, de a megyei hatóság igyekezett jogait itt is érvényesíteni. A török hódoltság alatt Pilis és Fejér megyéknek időnkint felszabaduló részei Komárom megyéhez csatoltattak. A fejérmegyei községek Sári v. Vértesaljai néven rendszerint külön járást képeztek.¹⁾ Ugyancsak Komárom megyéhez számították a részben komáromi területen épült Érsekújvárt.²⁾

1745-ben Komárom város sok áldozat árán szabad királyi várossá emelkedett és ezzel a vármegye hatósága alól kivételt.

Az országnak II. József alatt eszközölt önkényes új közigazgatási beosztása, vármegyénket sem kímélte meg, amennyiben önállósága megszüntetésével a szintén törölt Esztergom megyével Komárom-Esztergom, illetőleg Komorn-Gran megyévé egyesített. Még jobban megbolygatta a történeti alakulást az 1848/49. szabadságharcot követő abszolutizmus, az ú. n. Bach-korszak azáltal, hogy Komárom és Esztergom megyéknek dunabalparti részei, a Győr megyétől elszakított Csilizköz, Komárom városa és az ezzel szemben a Duna jobb partján fekvő Ó és Újszónykomárommegyei községek egyesítésével csinált új Komárom megyét, míg Komárom megyének fennmaradó dunajobbparti részét, Esztergom megye Esztergomi járását és Esztergom városát Esztergom vármegyévé egyesítette.³⁾ Az 1876. évi XXXIII. ill. az 1877. évi I. t.-c. értelmében Lábatlan és Piszke komárommegyei községek, amelyek azonban szigetként esztergommegyei községek közé ékelve, nem függték össze Komá-

¹⁾ A szóban forgó fejérmegyei községek: Forna, Csákvár, Bicske, Tabajd, Etyek, Gyuró, Vereb, Sukoró, Pákoz, Pátka, Berény, Zámoly, Szár, Alsó-Csut, Felső-Csut, Acsa, Kajászószentpéter, Mór. Ez utóbbit mindig, valamint 1690-ben az akkor Mórön kívül egyedül említett Forna, Csákvár, Sukoró, Pákoz, Pátka, Berény helységeket a Győri-pusztai járáshoz számították.

²⁾ Érsekújvár 1550 körül Leek, Guruk, Gug Komárommegyei és Nyárhíd nyítramegyei községek összeszögelésénél épült.

³⁾ Az Albisi *Barthos* Indár és *Kurucz* György szerkesztésében, a m. kir. Állami Térképészet kiadásában most megjelent Történelmi Atlasz tehát téved, mikor (utolsó lap) Magyarországnak az abszolutisztikus korszakban való közigazgatási beosztásában Komárom és Esztergom megyéket az 1876. évi XXXIII. t. c. által megállapított határokkal ábrázolja.

rom megye többi területével, átcsatoltattak Esztergom megyéhez. 1892-ben Újszóny község Komárom t.jv.-sal egyesített. A legutolsó és mindenestre legfájdalmasabb változást a trianoni szerződés okozta, mely Komárom vármegyének és városnak a Dunától északra eső részeit cseh-tót imperium alá helyezte. A Komárom vármegye Gesztesi és Tatai járásai és Komárom városnak magyar igazgatás alatt hagyott, időközben rtv.-sá lefokozott dunajobbparti része (Komárom-Újváros), valamint Esztergom megyének Esztergomi járaása és Esztergom városa Komárom-Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék címen egyesítették.

*

A megye területe 1753 óta négy járásra oszlik, melyek közül kettő (Csallóközi és Udvardi) a Dunától északra, kettő (Gesztesi és Tatai) a Dunától délre fekszik. A járási beosztás a XVI. században némileg más volt. A dunabalparti részen akkor is két járás volt a Szigeti (ma Csallóközi) és az Újvári (ma Udvardi), azonban nem a mai határ választotta őket, hanem a mai Csallóköz közepén húzódó Császa-folyás, illetőleg a Rakottyás mocsár¹⁾ és Gúta, Kamocsa, Szímő csak a XVII. sz. végén számítottak Csallóközhöz, addig mindig az Udvardi járáshoz tartoztak.

A dunajobbparti rész egészen 1753-ig egyetlen járás volt, mely Győri-pusztainak vagy csak Győrinek vagy Pusztainak nevezetett. Mikor e járásból csak Szőny, Almás és Neszemely voltak mentesek a „töröknek való szolgálat”-tól, az előbbi a Csallóközi, az utóbbiak az Udvardi járáshoz számítottak. 1753-ban, a telepítés befejeztével, a járásnak amúgy is nagy területe nagyon benépesülvén, ketté osztott, mikor is a nyugati rész Gesztesi, a keleti Tatai nevet nyert, mert ez utóbbiba túlnyomórésztben a tatai, az előbbibe pedig a gesztesi uradalomhoz tartozó helységek kerültek, bár maga Gesztes a tatai járásban fekszik.

1693-ig a megyének negyedik járaása a Sári, másképp Vértesaljai volt. Ezt amint már említettük, a Fejér megyének időnkint a török uralom alól felszabaduló és Komáromhoz csatolt községei alkották.

Füssöt főapáti, Érseklélt és Szilast érseki praedialis nemesek lakták és helységek, a hozzátartozó pusztákkal együtt (Füss: Ronka,

¹⁾ E nagy kiterjedésű mocsár a körülötte fekvő községek közt osztott föl, innen e községek mai határainak különös alakja, mely emlékeztet arra a rajzra, melyet nagyobb vízfelületnek pl. a Fertőnek, a partmenti községek között való felosztása mutat. A Rakottyás egykori létezését mutatja az is, hogy Nemesócsa s Gúta között nem tudott falu keletkezni.

Karom, Ásványtő. — Érseklél: Örs, Czudor-
Illés, Ontopa, Rócháza, Kistany, Szilas) kü-
lön főapáti ill. érseki széket alkottak, külön
alispán alatt.

*

A vármegye és város *területe* az 1876.
évi XXXIII. t.-c. által megszabott határok
közt 2834 km², azaz 492.523 kat. hold,
melyet a Duna majdnem két egyenlő részre
oszt, amennyiben 250.781 k. hold jut a jobb
és 241.742 k. hold az elszakított balpartra.
Területük nagysága szerint az egyes járások
így következnek: Gesztesi járás 141.618 ¹⁾,
Udvardi 128.778, Csallóközi 108.329, Tatai
107.765 k. hold. Komárom városnak határa
a balparton 4.635, a jobbon 1.398 k. holdra
terjed.

*

A XVI. században a megye *települési
viszonyai* mások voltak, mint háromszáz évvel
később. A szabadságharc után a tagosítások
végrehajtásával, a gazdálkodás intenzívebbé
válásával egyre több tanya keletkezik, a puszták
egyre jobban benépesülnek. De ha össze-
hasonlítjuk a középkorban lakott helyek szá-
mát a Nagy Lajos művében felsoroltakkal,
azt látjuk, hogy míg a megye *mai* területén
a középkorban 255²⁾, a XIX. század elején
csak 148 lakott helység volt.

A középkorban tehát a lakott helyek száma
jóval nagyobb volt, mint a XIX. sz. elején.

Az eredeti település formáját láthatjuk
még a Csallóköz pozsonyi részében, bár már
ott is többé-kevésbé módosult.

A települési viszonyok gyökeres megvál-
tozását, a lakott helyek számának és a né-
pességnek megfogyatkozását a török hódolt-
ság okozta.

Bár a török már 1526-ban is járt e vidé-
ken, az első nagy pusztulást 1529-ben okozta,
mikor a szultán 200.000 főnyi seregével Bécsbe
menet végigsöpört a vármegyén. A vármegye
minden részében pusztulás járt a török sereg
nyomában, de főleg a dunántúli részen, ahol
már ekkor is alig maradt meg pár falu, de
még ezek is, valamint az időközben helyre-
állottak, áldozatul estek a második, 1543. évi
nagy pusztító hadjáratnak. A dunajbóparti
részen ettől kezdve egészen a század végéig

¹⁾ Az 1920. évi népszámlálás I. kötete (M. Stat.
Közl. Új sor. 69.) 20. l. szerint a Gesztesi járás terü-
lete 142.097 k. hold, vagyis az itt adottnál 479 k.
holddal több, mert Szöny területe, noha abból Kis-
szöny Komáromhoz csatoltatott, változatlanul az 1910.
évi területtel vétetett fel.

²⁾ L. Csánki D. i. m.

nincsen lakott falu említve, nyilván, mert nem
is volt. Ezóta hívták ezt a vidéket több mint
200 évig győri pusztának, aminek emlékét
őrzi mindmáig Győr vármegye Pusztai járása.

Legjobban elpusztult a dunántúli rész, a
mai Gesztesi és Tatai járás, de az Udvardi
járásban sincs helység, mely akár többször is
el ne pusztult volna, csak hogy ezek mindig
hamarosan újra benépesültek, míg a dunán-
túli rész újratelepítése csak a XVII. század
közepén indulhatott meg. Az elpusztított vidék
népessége — már aki megmaradt — elszéledt
az országban,¹⁾ a legtöbben a Csallóközbe
menekültek, ahol ennek következtében a
nemesség nagyon felszaporodott.²⁾ A Csalló-
közben sok családnév utal dunántúli száрма-
zásra (Szendy, Csémy, Csepy stb.).³⁾ A Csalló-
közi járás szenvedett a töröktől legkevesebbet,
de 1529-ben, a XVII. század elején és amíg
Érsekújvár török kézen volt, különösen 1669-ben
ott is sok helység elpusztult.

A mai Gesztesi járás területén a mohácsi
vészt megelőző időkben 67 helység volt. Ezek
közül 1541-ben mindössze 15 állott: Ács,
Csep, Füzitő, Kisigmánd, Kömlőd, Lovad,
Mocsa, Monostor, Szák, Szend, Szöny, Szent-
mihály, Tömörd, Vas, Vasdinnye, de 1543-ban
ezek is elpusztultak s Füzitő, Lovad, Monos-
tor, Szentmihály, Tömörd, Vas és Vasdinnye
a mai napig pusztá maradt. A XVII. század
folyamán 17 helység népesült be újra, — de
azokból Szentersébet ismét el is puszt-
tult. Csep, Kisigmánd, Kömlőd csak a
XVIII. század folyamán fejlődtek ki nemes
helységek, de Csep megőrizte pusztá jel-
legét a legújabb időkig. A Komárommal szem-
ben, a hajdani Révkomárom helyén keletke-
zett, 1892-ben Komárom várossal egyesített,
de a balparti részeknek elvesztése követke-
ztében attól ismét elszakadt, most Komárom-
Újvárosnak nevezett Újszöny eredete alig
nyúlik vissza másfél századra.

¹⁾ 1638-ban Győr város jegyzőkönyve említi, hogy
Ekecs, Bottyán, Mocsa helységekből jöttek lakosok
és vonták meg magukat Győr falai között. (Magyar
Tört. Tár. VII., 163.)

²⁾ Fényes i. m. szerint Komárom megyében 4510
nagykorú nemes férfi volt, ezek közül 2197 a csalló-
közi járásban, 733 az Udvardiban, 946 a Gesztesiben,
334 a Tataiban és 698 Komárom városában.

³⁾ A Komáromi Jókai Közművelődési és Múzeum
Egyesület *Komárom* c. hivatalos értesítőjében (II.—
IV. évf.) megkezdtem közölni a községek lakosai-
nak különböző évekből való jegyzékeit s a munka
végén szándékom volt közölni egy összeállítást arról,
hogy a különböző helységektől vett családnevek ho-
gyan oszlanak el a vármegyében. Megjelent 8 község
(Ács, Ászár, Bana, Bokod, Császár, Izsa, Madar,
Marcelháza) anyaga, ekkor a közlés Komárom város
elvesztése következtében félbeszakadt.

A mai Tatai járás területén a XV. században 50 helység volt, de ezek között a mai községek közül nem szerepelt — az egészen újkeletű Tatabányán kívül — Kecskéd, Vértes-tolna, Dunaszentmiklós és Várgesztes sem. Az 50 helység közül 1541-ben, ill. 1552-ben már csak 13 említetik: Tata, Tóváros, Neszmely, Abostyán, Almás, Bánhida, Gerebecs, Szöllős, Tagyos, Baj, Gyermely, Héreg, Szomód. Idővel ezek is elpusztulván, Gerebecs és Tagyos a mai napig puszták maradtak, Abostyán és Szöllős is csak a török világ után támadtak föl, míg a török világban a felsorolt többi kilenc helységen kívül még csak Környe, Naszály, Szomor, Tarján és az ismét elpusztult Szentgyörgy említetnek lakott helyekül.

Az Udvardi járás mai területén a török hódoltságot megelőző időkben 58 helység volt, ezek közül 1532-ben már csak 33 szerepel. Köztük Vék, Pat, Zsitvató, melyek, bár nem önálló községek, ma is faluszerű lakott helyek és a ma már nem, vagy legfeljebb pusztaként létező Anyala, Farkasd, Kerek-szállás, Alsó- és Felsőkonkoly, Lándor, Lék, Toldvár. Nem történik ellenben említés Szentpéterről. 1669-ben, az 1532-ben említettek közül is elmarad 12: Farkasd, Fűr, Gyalla, Jászfalu, Alsó- és Felsőkonkoly, Kurtakeszi, Lék, Lándor, Toldvár, Vék. Zsitvató, 1691/3-ban pedig a lakott helyek száma alig 11: Bagota, Csúz, Fűr, Hetény, Jászfalu, Kolta, Kürt, Madar, Martos, Naszvad, Szentpéter, 1699-ben azonban már 21, melyek között szerepel Pat, de viszont a ma létezők közül hiányzik Bajcs, Ogyalla, Perbeté, Újgyalla.

A Csallóközi járás tartósan nem állott török uralom alatt és aránylag legépebben esett át a török világon. Mégis az ezen járás mai területén, a mohácsi vést megelőző időkben említett 77 lakott helység közül a XVI. század derekán már csak 46 szerepel. Ebben az időben — a mai községeken kívül — többé-kevésbé népes helységek voltak: Ásványtő, Alsó- és Felsőbök, Gadóc, Kava, Márkháza, Pusztaócsa, Bálványszakállas, Vidaháza, Vízvár, Vöstü, Kistany, Szentpál, Szovát. Az adólajstromokban 1549-ben említetik utoljára Kistany és Érseklél, 1556-ban Kava, 1576-ban Szentpál, Pusztaócsa, Alsó- és Felsőbök, Vöstü, 1669-ben Bálványszakállas, Szovát, Ásványtő. A XVII. század végén a lakott helyek száma már csak 23, a mai községek közül nem fordul elő Keszegfalva és Újfalva. A XVIII. század elején Újfalura és Ekecsre tótók telepítettek, kiknek utódai azonban még a század folyamán elmagyarosodtak.

Buda elfoglalása után az ország nagy része török uralom alá került s az 1543-ban elesett Esztergom és Székesfehérvár török határvárákká lettek, míg a magyar határvárak Győr, Komárom és az ezen időben épült Érsekújvár voltak. A két várvonal közé eső terület pedig — tehát Komárom megyének legnagyobb része — egészen 1683-ig (Esztergom és Székesfehérvár felszabadulásáig), szinte szünet nélküli harcok színtere lett, melyek során a vidék közepén álló Tata vára másfélszáz év alatt kilencszer került török kézre és ezen kívül Szapolyai, Bocskay és Bethlen kezén is volt¹⁾. A Tata elő váraként szerepelt Gesztes vára, míg csak a XVI. század elején végleg el nem pusztult, szintén többször cserélt gazdát. 1594-ben a török Győrt is elfoglalta és 1598-ig tartotta, 1595-től 1605-ig viszont Esztergom a császáriaké volt. 1663-tól 1685-ig Érsekújvár is a törököt uralta.

Az örökös háborúk közepette a vidék egész lakatlanná vált. A régi népesség nagy része elpusztult, de az ittmaradást a megmenekülteknek és a hozzájuk csatlakozó új települőknek is szinte lehetetlenné tette nem annyira az, hogy életük örökké veszélyben forgott²⁾, mint inkább az a körülmény, hogy a vidék hovatartozása mindig kétséges volt s a jobbágyon az adót a török is, a magyar is megvette.

Nem egyszer szerepelnek ugyanazok a helységek mind a magyar, mind a török adójegyzékekben. A Pázmándy család írásai közt sok érdekes példát lehet találni erre a lehetetlen állapotra, mely megmagyarázza miért lettek azelőtt népes helységek csak legelőnek, vagy rétnek használt pusztákká. A jobbágyokra háruló elviselhetetlen terhek kényszerítették a letelepedni próbálókat, hogy hama-

¹⁾ Rohrbacher Miklós: Tata története. III. rész, Tata. — Mohl i. m. 39. l.

²⁾ Az emberek pusztításában a törökök és a németek szinte versenyeztek egymással. 1572-ben az esztergomi bég négy primási faluból, köztük Udvardról, elrabolja a jobbágyokat. A törökök 1661-ben Érsekújvár környékéről 200 embert elrabolnak, 1664-ben átjövén a Vágon, három csallóközi helységben a negyven éven fölülieket levágják, a fiatalabbakat pedig elhurcolják; 1648-ban Tata körül sok aratót ejtenek foglyul, 1641-ben Kisbérnél 4 hajdút levágnak, ötöt pedig a velük volt 2 asszonnyal együtt foglyul ejtenek stb (l. Gyulai R. i. m. 14., 15. l.) A császáriak parancsnoka, Souches, 1663-ban az akkor hódolt Udvardi járásban 30 magyart felakasztat, 40-nek pedig fülét, orrát levágatja, mert török földesuruk parancsára Érsekújvárba élelmet vittek (u. o.). Ilyen adatokat szinte minden évből lehet felhozni. — 1600-ban a mai Udvardi járásban mindössze 56 ház volt, 4 faluban csak 1—1, kettőben 2—2, 7 faluban minden ház le volt égve.

I. Az adólajstromok főadatai járásonként 1532—1720.

Év	mai területén				Összesen	Év	mai területén				Összesen								
	A Csallóközi járás és Komárom t.jv.	Az Udvardi járás	A Gesztesi járás	A Tatai járás			A Csallóközi járás és Komárom t.jv.	Az Udvardi járás	A Gesztesi járás	A Tatai járás									
1496	porta	.	.	.	2161														
1532	helység	27	31	—	58														
1541	lakott } helység puszta } porta	.	.	3) 15	9	1635	lakott } puszta } új. telep. } helység részben puszt új. telep. részben puszt és új. telepített porta	.	.	.	.	.	.						
														3) 107	96	20	12	6	4
1542	helység . . . . . ebből 1532-ben nem szerepel . . . . . nemes családfő	1) 8 4 35	9 2 27	— — —	— — —	1) 17 6 68	helység . . . . . porta	.	.	.	.	.	.	.					
															41 1/2	53 1/2	53	48	196
1549	tisztá nemes } helység vegyes } jobbágy } nemes családfő } porta	10 17 19 73 319	1 2 18 13 219	— — — — —	— — — — —	11 19 37 86 538	helység . . . . . ebből kiváltságos porta	.	.	.	.	.	.	.					
															23	22	14	8	67
															6	—	—	—	6
															78	102 1/2	94 1/4	38 1/4	313
1552	helység . . . . . 2) ház	1) 2 40	15 202	— —	2) 2 10	1) 19 252	lakott } puszta } részben puszt új. telepített nemes kiváltságos porta	.	.	.	.	.	.						
														6	13	.	.	.	
1556	helység . . . . . porta	33 308	20 213	— —	1 6	54 527	porta	.	.	.	.	.	.						
														20	24	70 1/2	114 1/2		
1559	helység . . . . . porta . . . . . zsellér	32 349 3/4 147	20 231 1/2 267	— — —	1 2 21	53 583 1/4 435	lakott } puszta } részben puszt gazda . . . . . zsellér	.	.	.	.	.	.						
														1) 9	9	12	9	1) 39	
1576	lakott } helység puszta } porta . . . . . ház 2)	29 2 294 1/4 17	23 1 228 241	— — — —	1 — 16 18	53 3 538 1/4 .	helység . . . . . gazda	.	.	.	.	.	.						
														216	76	186	118	596	
1593	helység . . . . . vegyes } helység jobbágy } puszta } nemes családfő . . . . . ház	7 6 — 33 190	2 5 7 4 56	— — — — —	— — — — —	9 11 7 47 246	helység . . . . . gazda	.	.	.	.	.	.						
														1) 8	—	5	—	1) 13	
1600	vegyes } helység jobbágy } puszta } nemes családfő . . . . . ház	8 8 7 120	8 13 13 28	— — — —	— — — —	8 20 40 203	nemes } vegyes } helység jobbágy } nemes családfő . . . . . porta	.	.	.	.	.	.						
														571 1/2	790 3/4	1359	568	3289 1/4	
1604	nemes } helység vegyes } jobbágy } nemes családfő . . . . . ház	11 5 7 50 208	— 3 11 9 204	— — — — —	— — — — —	11 8 18 59 412	helység . . . . . polgár . . . . . jobbágygazda . . . . . zsellér . . . . . taksás	.	.	.	.	.	.						
														16	22	16	13	67	
1610	helység . . . . . porta	15 51	16 51	— —	— —	31 102	.	.	.	.	.	.	.						
														42	—	—	—	42	
1622/23	nemes } helység lakott } új. telepített } puszta } porta	1) 7 13 — 2 44 1/4	5) 14 — — 2 35 1/2	— — — — —	— — — — —	1) 7 5) 34 5 4 121 1/2	helység 9) . . . . . nemes . . . . . polgár . . . . . jobbágygazda . . . . . zsellér . . . . . egyéb	.	.	.	.	.	.						
														16	19	15	15	8) 65	

1) Komárom város nélkül. — 2) Csak a hódolt rész. — 3) Beleértve a mai Komárom város területén volt Monostort (5 porta). — 4) Ebből 6 nemes lakóhelyére nincs adat. — 5) Naszvadról nincs adat. — 6) Az összeirtak közül 58 német nevű (Komárom 45, Udvard 3, Acs 3, Tata 7) és 180 tót (Komárom 17, Bogya 11, Bagota 5, Csehi 2, Csúz 3, Imely 5, Jászfalu 6, Kolta 1, Kurtakeszi 12, Kürt 5, Perbete 4, Szemere 19, Szentpéter 2, Udvard 34, Újgyalla 17, Szend 2, Bánhida 6, Oroszlány 21, Tata 8). M. Stat. Közl. Új. foly. XII. 7) Az összeirtak közül 99 német nevű (Komárom 93, Bagota 1, Udvard 3, Tata 2), 182 tót (Komárom 43, Ekecs 3, Szimó 4, Bagota 2, Baromlak 8, Imely 13, Jászfalu 5, Kolta 4, Martos 2, Szemere 14, Udvard 16, Aszár 3, Bánhida 12, Környe 10, Oroszlány 15, Szöllős 5, Tata 11, Tóváros 12) és 26 szerb-horvát (Komárom 17, Bánhida 5, Imely 1, Szák 1, Tata 2). L. u. o. — 8) 13 kuriális helységről nincs adat. — 9) 5 armalista lakóhelyére nincs adat.

rosan megszökjenek.¹⁾ Kiss Károllyal egyetértve²⁾ igazán nem azon csodálkozunk, hogy a vidék elpusztult, mint inkább azon, hogy ilyen körülmények között is újra benépesült. Ezek a zavaros viszonyok okozzák, hogy a különböző évi adólajstromokban mind a lakott helységek, mind az összeirottak száma nagy ingadozást mutat.

A helységek pusztulásával csökkent a *porták* száma. Porta az eredetileg kapuk (porta = kapu) szerint kivetett adó alapja volt és a XV. és XVI. században négy ökörrel művelhető jobbágytelket jelentett. 1608 óta pedig olyan telket értettek alatta, melynek megműveléséhez 16 ökör kellett, tehát ezóta egy porta általában annyi, mint négy 4 ökrös gazda, 20 családtag vagy 12 zsellér.

A porták számának alakulását különböző években 1532-től 1699-ig az I. sz. tábla tünteti föl.

A porták száma 1496-ban még 2161 volt. 1549-ben pedig csak 538, amiből 42 esik Komárom városra, 277 pedig a mai Csallóközi, 219 az Udvardi járás területére. 1556-ban a porták száma 527, de 1610-ben már csak 102 s ebből is 51 hódolt. Kis emelkedés után (1622-ben 121^{1/2}, 1635-ben 196 porta), 1639-ben a porták száma leszállt a minimumra: 94-re, hogy ettől kezdve azután, az 1669-ben jelentkező visszaeséstől eltekintve, egyre emelkedjék.

A földesurak mindig arra törekedtek, hogy elpusztított falvaikat benépesítsék. Ezért régi írások közt sűrűn találkozunk telepítési szerződésekkel,³⁾ melyek több évi szolgálat alól való mentességgel igyekeznek lakókat szerezni. E telepítések révén a megye a XVII. század végén már meglehetősen benépesült s a telkek száma 1699-ben már 3.289^{1/4} volt. Az új települők főleg Bars, Nyitra vármegyéből és a Duna—Tisza közéből jöttek, amiről a családnevek is tanuskodnak és túlnyomórészen református magyarok voltak, de csekély számban kath. tót is akadt köztük, különösen a megye északkeleti részén. Ág. ev. vallású tótok szállták meg 1610 körül Szákot és részben Bokodot. Ág. h. evangélikus magyarok jöttek a mai Gesztesi járás déli és nyugati szélén fekvő községekbe. Katholikus elenyészően kevés volt, amint azt

alább az egyházközségek keletkezésénél meglátjuk.

A majd másfélszáz évig tartott török uralom tisztára katonai megszállás jellegével bírt, török polgári egyének a vármegye területén sohasem laktak, a török földesurak is Székesfehérvárott és Esztergomban szolgáló szipahik voltak. Ezért a török uralomnak a lakosságra gyakorolt pozitív hatása nem jöhet számba, noha több török itt maradásáról van tudomásunk. A komáromi r. kath. anyakönyvek szerint a komáromi plébános 1666 és 1695 között 41 törököt keresztelt meg, köztük egy nőt.¹⁾ A tatai anyakönyvek is több török megkereszteléséről emlékeznek meg. A r. kath. Kurdi-család Kurt kikeresztelkedett töröktől származik.²⁾

A török világ megszűntével egyre nagyobb mérvet öltő vallásüldözések is nagy hatással voltak vármegyénk népességének kialakulására, amennyiben a kath. földesurak elűzték ref. jobbágyaikat³⁾ s azok helyébe kath. valásúakat telepítettek. Tömeges telepítés legnagyobb arányban a XVIII. század 30-as és 40-es éveiben történt a Tatai járásban és ez főleg Eszterházy József gróf nevéhez fűződik. Eszterházy József, aki már gyermekkorában a papi pályára szánva, alig hétéves korában beöltözött, 11 éves korában prépost volt és végig a jezsuiták vezetése alatt nevelkedett Nagyszombatban és Rómában, 1727-ben megszerezte „nota“-ba esett bátyjának a Rákóczi fejedelem mellett híven kitartott, vele Rodostóba bujdosott, ott 1722-ben meghalt Eszterházy Antalnak elkobzott tatai uradalmát, mely akkor roppant terjedelmű pusztaság volt. Sajnálatos, hogy a gazdasági okokból szükséges telepítést úgy intézte, hogy azzal a kath. egyház ügye mellett a bécsi udvar németesítő politikáját is szolgálja. Ezért az 1733—1745. években a würzburgi püspökség területéről 800—900 és Moson megyéből mintegy 100 sváb családot hozott be, s azokat rájuk kedvező feltételek

¹⁾ Gyulai R.: Török világ Komárom vm-ben 35. l.

²⁾ Rohrbacher i. m. III. 166. l.

³⁾ Elsősorban a primási birtokokról űzték el a reformátusokat, de az Eszterházyak, Zichyek, Csuzyak sem voltak türelmesebbek. Legtökéletesebben kiirtották őket Füssről, Keszegfalváról, Gútáról, Bajcsról, Naszvadról és az Udvardi járás északkeleti részéről, ahol csak Udvardon, Csehin és Csúzon maradt belőlük csekélyke töredék. Az üldözésektől jóformán csak a tiszta nemes helységek kiméltettek meg, mint Aranyos, Nemesócsa, Neszmely, Kömlőd. A protestánsüldözések során hat komárommegyei református lelkész került a gályákra: Komáromi Sülye István ácsi, Szőnyi Virág János ászári, Szilvási István császári, Somogyi János szendi, Alistáli K. György szőnyi és Sajószentpéteri Márton hetényi prédikátorok.

¹⁾ A pannonhalmi főapát is pl. Tárkányt háromszor szállította meg, mire sikerült benépesíteni. L. A pannonhalmi főapátság tört. IV. kötet, 415. l.

²⁾ Töredékek Nagy-Igmánd és vidéke multjáról. 24. l.

³⁾ L. pl. A Pannonhalmi főapátság története IV. 413. l.

mellett — robot helyett laudemium-fizetés — telepítette le birtokain. Így keltek új életre, csak hogy most már mint sváb faluk, Abostyán, ezentúl Agostyán néven, a két Gallya, melyeket azóta hivatalosan Gallának hívunk, de a magyar paraszt most is csak Gaja néven ismer, és Somló, sőt új faluk is keletkeztek: Tolna, Kecskéd, Szentmiklós és a gesztesi vár romjainak árnyékában a hasonnevű falucska. Németek foglalták el az elüldözött református magyar jobbágyok helyét Környén, Bajon és mikor az a Pázmándyak kezéről a szlavnicai Sándor Mihály báróhoz került, Szomoron is. Nagyszámú németesség szállotta meg Tarjánt és Szomódot, került belőlük Tatába, Tóvárosra, Oroszlányra és egyéb községekbe is. A szintén a tatai uradalomhoz tartozó Oroszlányt, Szőlőst és a református lakosaitól elhagyott Bánhidát, valamint a primási birtokot képező Tardost már előbb nyitrai és trencsényi tótok foglalták el.

Ezzel a vármegye benépesítése befejezést nyert. 1767/8-ban a mai községek (az újkeletű Tatabánya kivételével) mind szerepelnek. Több új falu a legújabb időkig nem keletkezett, de az aránylag ritkán lakott és több munkaalkalmat ígérő vármegye továbbra is vonzotta a munkát keresőket. Ezért mindig meg lehetős beándorlás észlelhető, melylyel szemben azonban Budapest fellendülésével, a szomszédos vármegyékben főleg Győrben és Esztergomban nagy ipartelepkeletkezésével igen jelentékeny, a beándorlást jóval meghaladó elvándorlás indult meg, amely ma is tart.

A vármegye népesedési történetében jelentős esemény volt a szénbányák megnyitása, mert ennek révén az ország minden részéből sereglettek a munkások a bányavidékre, ahol egy új helység, Tatabánya keletkezett, Felsőgalla, valamint Bánhida népessége pedig nagyon megnövekedett. A környei bányák üzemének fokozásával Környe és Vértessomló is nagyobb fejlődésnek néznek elébe. A cseh-tótok a megye dunábalparti részének megszállása után ott is megkezdték a telepítést s ennek következtében több, addig szinmagyar község vegyes lakosságúvá lett.

*

Számszerű adataink a megye teljes népességéről csak a XIX. sz. elejéről vannak Nagy Lajos helytartótanácsi fogalmazó művében. Ettől kezdve a megye népessége — beleértve a várost is, — így alakult:¹⁾ a XIX. század ele-

¹⁾ Az alábbiakban a megyét és a várost mindig összefoglalva mutatjuk ki. Minden adat az 1910. évi

jén volt 127.177, a XIX. század 40-es éveiben 142.758, 1869-ben 141.372, 1880-ban 151.699, 1890-ben 159.504, 1900-ban 180.024, 1910-ben 201.850, 1920-ban 213.996. A század folyamán tehát a vármegye népessége 70%-kal gyarapodott, az első népszámlálás (1869) óta pedig 51%-kal. 1869—1910 között a természetes szaporodás (1869—1880: 13.217, 1880—1890: 13.426, 1890—1900: 19.517, 1900—1910: 25.118, 71.278 lelket tett volna, míg a tényleges szaporodás csak 60.478 volt. A különbözetet a vándorlások okozták. A szobanforgó négy évtized alatt 10.800-zal multa felül a vármegyét elhagyottak száma az oda beköltözöttékét. Legnagyobb volt az elvándorlási többlet 1880 és 1890 között, míg 1890 és 1900 között a tényleges szaporodás meghaladta a természetest, a nagy bevándorlási többlet folytán. Erre az időre esik a tatai szénbányák megnyitása és a bányamunkások beözönlése.

Az *elvándorlás* következtében az 1910-ben az országban összeírt 210.584 komáromvármegyei születésű közül csak 77% (162.522) élt a megyében. 39.659 a szomszédos megyékben, 7.109 Magyarországnak egyéb Királyhágón inneni részeiben, 569 Erdélyben, 61 Fiumében, 664 Horvát-Szlavonországokban; Komárom megye népessége közül viszont 23.823 a szomszédos megyékben, 11.372 az országnak a Királyhágón inneni egyéb részeiben, 886 Erdélyben, 13 Fiumében, 342 Horvát-Szlavonországokban, 2.831 külföldön született; 61 egyén születési helye ismeretlen volt.

A vármegyében tartózkodó vármegyei születésűek közül 127.660 (78%) iratott össze születési helyén. A bevándorlók legnagyobb tömege Győr¹⁾ megyéből jön (3492), csak valamivel kevesebb Veszprémből (3465), Esztergomból (3352) és Pest P. S. K. vármegyéből (3241). Nyitra 2912, Fejér 2759, Pozsony 2638, Bars 1964 egyénnel szerepel. A nem szomszédos vármegyék közül a Vasban (1410), Sopronban (890) és Zalában (854) születettek vannak legtöbben.

A vármegyéből elvándorlók közül a legtöbbet Budapest veszi fel (17.161), a főváros népességének majd 2%-a komáromi születésű. Második helyen Pest megyének egyéb, főleg Budapesttel

területre vonatkozik. A XIX. század eleji állapotot Nagy Lajos műve szerint adjuk, a XIX. század 40-es éveire vonatkozó adatokat pedig Fényes művének 1848. évi kiadásából vesszük, csak nagyobb összegelési hibáit javítjuk ki.

¹⁾ A vármegyékre vonatkozólag közölt adatokban a területükön fekvő törvényhat. városok is benne vannak.

szomszédos községei következnek, amelyekben 5832 komáromi születésű tartózkodott, azután jönnek Esztergom (3.814), Győr (3533), Fejér (2601), Pozsony (2117) Nyitra (2084), Veszprém, (1665), Bars (854). A távolabb fekvő vármegyék közül a legtöbb komáromi születésű Hontban (531), Nógrádban (487), Vasban (417) iratott össze.

Legnagyobb bevándorlási többlet mutatkozik Veszprémmel (1700), Barssal (1112), Vassal (993) és Nyitrával (828) szemben.

A kivándorlás a 900-as években vett lendületet. 1900—1910 között 2067-en vándoroltak ki, de ugyanezen időben 541 visszavándorló is volt. A kivándorlás legerősebben a Gesztesi és Tatai járás községeit érintette; a Tatai járásból 885, a Gesztesiből 860-an vándoroltak ki. Legtöbben távoztak Oroszlányról (325), Kisberről (215), Tárkányról (157), Kecskédről (112), Vérteskethelyről (106).

1910-ben 585 olyan ember volt a várme-

gyében, aki megjárta Amerikát, köztük 16 kétszer, sőt 2 háromszor.

Hogy a bevándorlást a gazdálkodás fejlődése, intenzívebbé válása idézte elő, mutatja az utolsó évtizedekben keletkezett puszták, tanyák nagy száma s ezzel kapcsolatban a pusztai népesség nagy növekedése. A XIX. század 40-es éveitől 1910-ig mutatózó szaporodás fele a külterületekre esik, míg a belterületek népessége csak 100 : 128, addig a külterületeké 100 : 1530 arányban növekedett és míg 1848 előtt a népességnek 2%-a sem lakott külterületen, 1910-ben már 18%.

Komárom vármegye népessége nem egyöntetű. Az ősi magyar elem mellé a telepítések és bevándorlás révén idegen ajkúak is kerültek. Még tarkább képet nyújt a vármegye népességének vallások szerint való megoszlása. A megye népessége hitfelekezeti és anyanyelvi viszonyainak fejlődését a II. sz. tábla mutatja.

A közölt adatok szerint 1920-ban a népes-

II. A népesség vallás és anyanyelv szerint.

Vallás, anyanyelv	A XIX. sz. elején	A XIX. sz. 40-es éveiben	1869-ben	1880-ban	1890-ben	1900-ban	1910-ben	1920-ban
Összes népesség . . .	127.177	142.758	³⁾ 141.372	151.699	159.504	180.024	201 850	213 996
Vallás szerint:								
Róm. kath.	76.903	87.115	87.079	93.727	100.882	118.513	136.355	149.969
Református	47.152	45.816	43.210	45.437	46.269	48.618	51.089	50.667
Ág. hitv. ev.		4.908	4 698	5.171	4.840	5.376	6.109	6 076
Görög kath.	—	—	4	11	17	189	822	595
Görög keleti	306	81	53	30	28	53	216	.
Zsidó	2.816	4.701	6.325	7.300	7.457	7.235	7.119	6.287
Egyéb és ismeretlen .	—	137	3	23	11	¹⁾ 40	²⁾ 140	402
Anyanyelv szerint:								
Magyar	.	132.250	118.088	123.354	137 330	155.850	178.473	188.226
Német	.	4.876	12.709	11.690	11.672	12.439	12.517	13.973
Tót	.	5.632	10.575	10.277	9.791	10.012	8.105	10.208
Cseh	.	—	—	.	.	430	643	
Ruthén	.	—	—	2	4	19	145	27
Horvát	.	—	—	26	12	144	237	
Szerb	.	—	—			1	22	32
Oláh	.	—	—	2	23	52	486	
Vend	.	—	—	14	5	237	283	
Cigány	.	—	—	246	87	76	206	
Olasz	.	—	—	⁴⁾ 6.088	91	63	65	
Lengyel	.	—	—		488	591	559	
Egyéb és ismeretlen .	.	—	—	.		⁵⁾ 89	⁶⁾ 99	.

¹⁾ Ebből 9 unitarius, 1 baptista, 9 nazarénus, 7 egyéb ker., 1 egyéb nem ker., 2 felekezeten kívüli. 11 ismeretlen. — ²⁾ Ebből 37 unitárius, 79 baptista, 19 anglikán, 3 mohamedán, 2 felekezeten kívüli. — ³⁾ Az anyanyelvi megoszlásra vonatkozó adatok Keleti Károlynak a tanköteles összeírás alapján megállapított és Magyarország nemzetiségei statisztikai szempontból (Statisztikai és Nemzetgazdasági Közlemények. Kiadja a M. T. Akadémia. VIII. köt. 1. füzet. Pest. 1872) c. dolgozatában közölt százalékok alapján számtattak ki. — ⁴⁾ Ebből 5.450 beszélni nem tudó. Ezt a számot szétosztva a különböző anyanyelvűek között a következő eredményeket kapjuk: magyar 127.951, német 12.126, tót 10 660 oláh 2, ruthén 2, horvát-szerb 26, egyéb anyanyelvű 932, l. M. Stat. Közl. Új sor. 27. köt. — ⁵⁾ Ebből 7 bunyevác, 1 bosnyák, 10 bolgár, 68 egyéb és 3 ismeretlen. — ⁶⁾ Ebből 50 angol, 1 bunyevác, 15 bolgár, 10 francia, 19 orosz, 1 török, 1 dán, 1 arab és 1 japán.

ségnek több mint kétharmadrésze (70·1%) róm. kath., nem egészen negyedrésze (23·7%) református volt, egyenként nem egészen 3% jutott a zsidókra és az ág. evangélikusokra. A XIX. század elején a róm. katolikusok a népességnek még csak 60·5%-át tették, a protestánsokra pedig 37% jutott, az előbbieket száma az egy századot valamivel meghaladó időszak alatt folytonos emelkedéssel 73.066-tal szaporodott, vagyis majdnem megkétszereződött, a protestánsok szaporodása (9591) pedig alig haladta meg a 20%-ot. Közülük a reformátusok 1910-ig általában szaporodást, 1910-től 1920-ig némi hanyatlást mutatnak. Az ág. evangélikusok száma 1890-ig hol emelkedett, hol csökkent; 1910-ig a bányamunkások bevándorlása révén emelkedett. 1910-ről 1920-ra kissé visszaesett. A zsidók száma a XIX. sz. elején 2816 volt, 1890-ig 7457-re emelkedett, azóta csökken, 1920-ban 6287 volt.

A felekezetek számában a katolikusok javára mutató ezen eltolódást a természetes szaporodásnak a származás, a gazdasági és műveltségi viszonyok különbözősége miatt felekezetenként eltérő, alakulásán kívül főleg a vándorlások okozzák, melyek legkevésbébe gyarapítják a ref. felekezetet.

A reformátusok nagyobb hányadát teszik a belterületi népességnek, mint a nagyobb részt cselédekből álló külterelkinek. Míg a belterületen lakók közül 1910-ben 64% volt r. kath. és 28% ref., a külterületi lakosokból 87% a kath. és csak 13% a ref. Nagyjából ez volt a helyzet 90 évvel ezelőtt is.

Egyéb vallású 1910-ben mindössze 1178 volt, köztük 822 g. kath., 216 gör. kel., 79 baptista, 37 unitárius, 19 anglikán, 3 mohamedán, 2 felekezeten kívüli. — A gör. kath.-ok száma (1880-ban 11, 1890-ben is csak 17) 1900-tól 1910-ig több mint a négyszeresére emelkedett. Nagyobb részük (502) oláh bányamunkás, a többi főleg ruthén katona és az állami pusztákon alkalmazott mezőgazdasági munkás, azután bolgár kertész, lengyel bánya- és téglagyári napszámos. — A görög keleti egyházhoz azelőtt megyénkben a törzslakossághoz számított, de ma már kiveszett rácok tartoztak. A most Komáromban élők túlnyomórésztben oláh bányamunkások, kis részük katona Komáromban. A baptista vallás főleg a reformátusok közül szerzi híveit. 1910-ben már 79 hivatalosan áttért baptista volt, a hivatalosan át nem tértek száma sokkal nagyobb. Az anglikánok a tatai és tóvárosi trainer-ek és családtagjaik között vannak. Az 1900-ban kimutatott 9 nazarénus Komáromban raboskodó katona volt.

A múlt század 40-es éveiben Fényes számításai szerint 12,697 főnyi nemességből 7867 volt ref., 4835 r. kath. és ág. evang. Akkoriban tehát, mikor politikai jogokat csak nemesek gyakorolhattak, a vármegye prot. többségű volt és ez megmagyarázza sok politikai kérdésben való magatartását.¹⁾

A III. sz. táblázatban bemutatjuk, hogyan alakult az egyes községekben az összes népesség, a katolikusok és protestánsok száma a XIX. sz. elejétől 1920-ig.

Megyénk községeiben a katolikusok és reformátusok általában vegyesen laknak, s a Gesztesi járásban a lutheránusok is hozzájuk csatlakozván, még jobban tarkítják a képet. Tiszta katolikus községek a Csallóközi járásban Gúta, Szimő, Füss, Keszegfalva, Örsújfalva, a Tataiban a sváb és kath. tót községek, a bányavidékiek valamint Szomód és Tarján kivételével, az Udvardi járásban Naszvad, Kürt, Für, Jászfalu, Újgyalla, Baromlak, Bajcs, Szemere. Viszont ref. községek számbajöhető kath. elem nélkül: Kamocsa, Ete, Naszály, Hetény, Madar.

A községek népességüknek a vándorlások okozta egyre nagyobb mérvű kicserélődése következtében egyre vegyesebbek lesznek, de emellett a katolikusoknak a nagy bevándorlás által előidézett erős szaporodása következtében egyre több község válik kath. többségűvé. Míg a XIX. sz. elején a mai községek közül a kath.-ok még csak 58-ban, addig 1920-ban már 72-ben voltak többségben, viszont a ref. többségű községek száma leszállt 32-ről 19-ra. Az ág. ev. többségű községek száma változatlanul mindkét időpontban 3 volt.

Az ág. h. evangélikusok főleg a megye délnyugati részén laknak. A Gesztesi járásban csak Mocsa, Ács, Szöny községekben maradnak 1%-on alul, ellenben a népesség többségét képezik Bokodon, Szákon, majd egy harmadát teszik Szenden, több mint egy negyedét Kethelyen, több mint 10%-át Ászáron és több, mint 5%-át Banán, Kömlődön. A Gesztesi járáson kívül, de csatlakozva ahhoz, tömegesen vannak még Oroszlányon, ahol a népesség

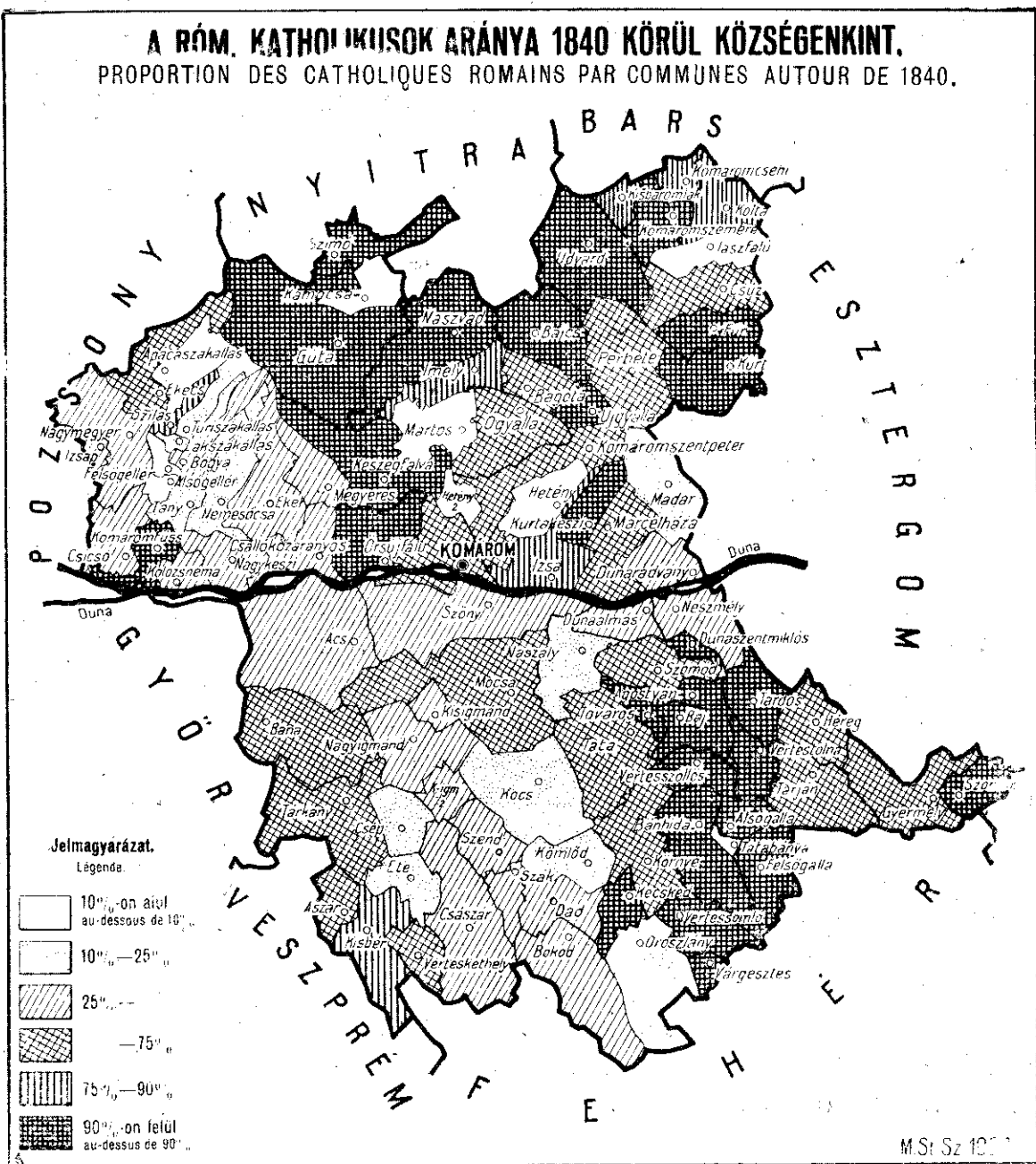
¹⁾ 1699-ben a birtokos nemesség községek szerint így oszlott meg: a) Apácaszakállás 5, Alsógellér 12, Nagymegyer 23, Izsap 1, Felsőgellér 10, Lak 7, Szilas 8, Ócsa 15, Ekel 13, Csicsó 4, Aranyos 10, Kamocsa 1, Megyerics 1, Nemesbogyá 1, Várbogyá 1, Füss 18; b) Baromlak 1, Kolta 8, Szemere 2, Csehi 3, Csúz 5, Für 2, Naszvad 4, Udvard 3; c) Bábolna 1, Kisigmánd 1, Kömlőd 1, Csep 1, Vasdinnye 3, Bana 2; d) Tata 23, Almás 1, Neszmely 20. (Komáromra nincs adat.) — Az 1754/55. évi nemesi összeírásban 1113 név szerepel. (L. Illéssy János cikkét a Nagy Iván család-tört. értesítőben II. évf. 160. és 217. l.)

nagy többségét alkotják és Komárom városában is vannak 600-an, egyebütt azonban csak szórványosan fordulnak elő.

A megye elszakított és megmaradt területének összes népessége 1920-ban *anyanyelv* szerint így oszlott meg: 213.996 lakosból 188.226 magyar, 13.973 német, 10.208 tót, 27 ruthén és 1562 egyéb anyanyelvű volt. További részletezést 1920-ról nem adhatunk, mert a cseh népszámlálás csak ezeket a nyelveket mutatja ki.

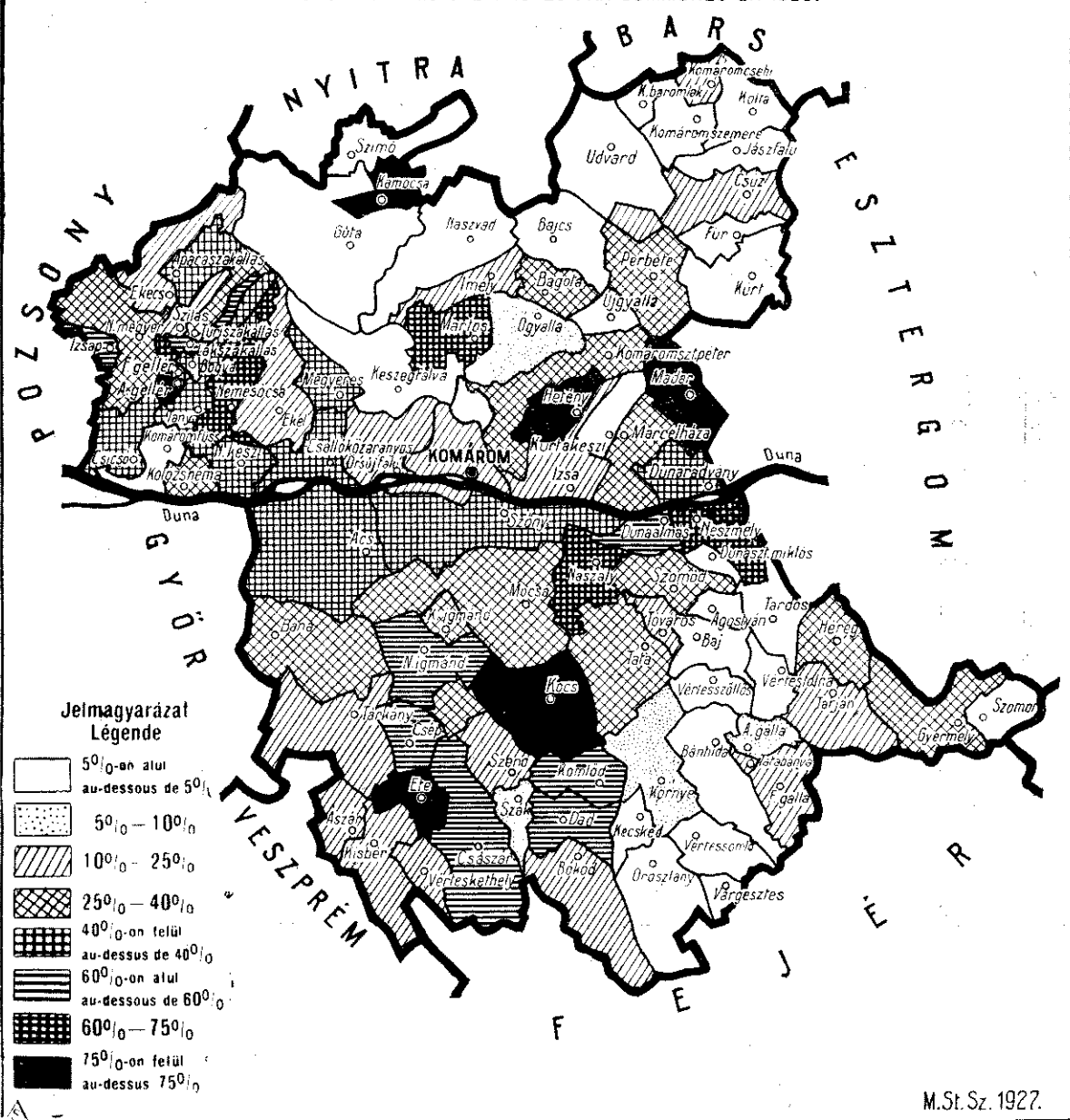
A magyarokon, németeken és tótokon kívül 1910-ben volt még a megyében 643 cseh, 559 lengyel, 486 oláh, 283 vend, 269 horvát és szerb, 206 cigány, 145 ruthén, 65 olasz, 50 angol, 19 orosz, 15 bolgár, 10 francia, 1—1 török, dán, arab és japán. A cigányok a megye törzslakosságához tartoznak s róluk alább bővebben szólnunk. — Csehek főleg a Bach-korszakban kerültek a megyébe, akkor az állami alkalmazottak nagyobb részét csehek voltak, s a komáromi mindig népes helyőrségben is minden időkben számos cseh volt (tisztok, altisztek, katonai hivatalnokok, mesteremberek), akik közül aztán több itt maradt, családot alapított. Az utolsó negyedszázadban számuk megkészt-szereződött a tatai bányákban alkalmazott cseh tisztviselők, művezetők és vájárok révén. — Olaszok szinte állandóan voltak a megye területén, bányabérlők, kőfaragók, a Vág-, Nyitra- és Zsitva-szabályozási munkáknál, a selyemgyárban; újabban a tatai bányák földmunkáit is olasz vállalkozó, olasz

Jegyzet (a térképhez): Jászfalu és Hetény 2 = 90%-on felül.

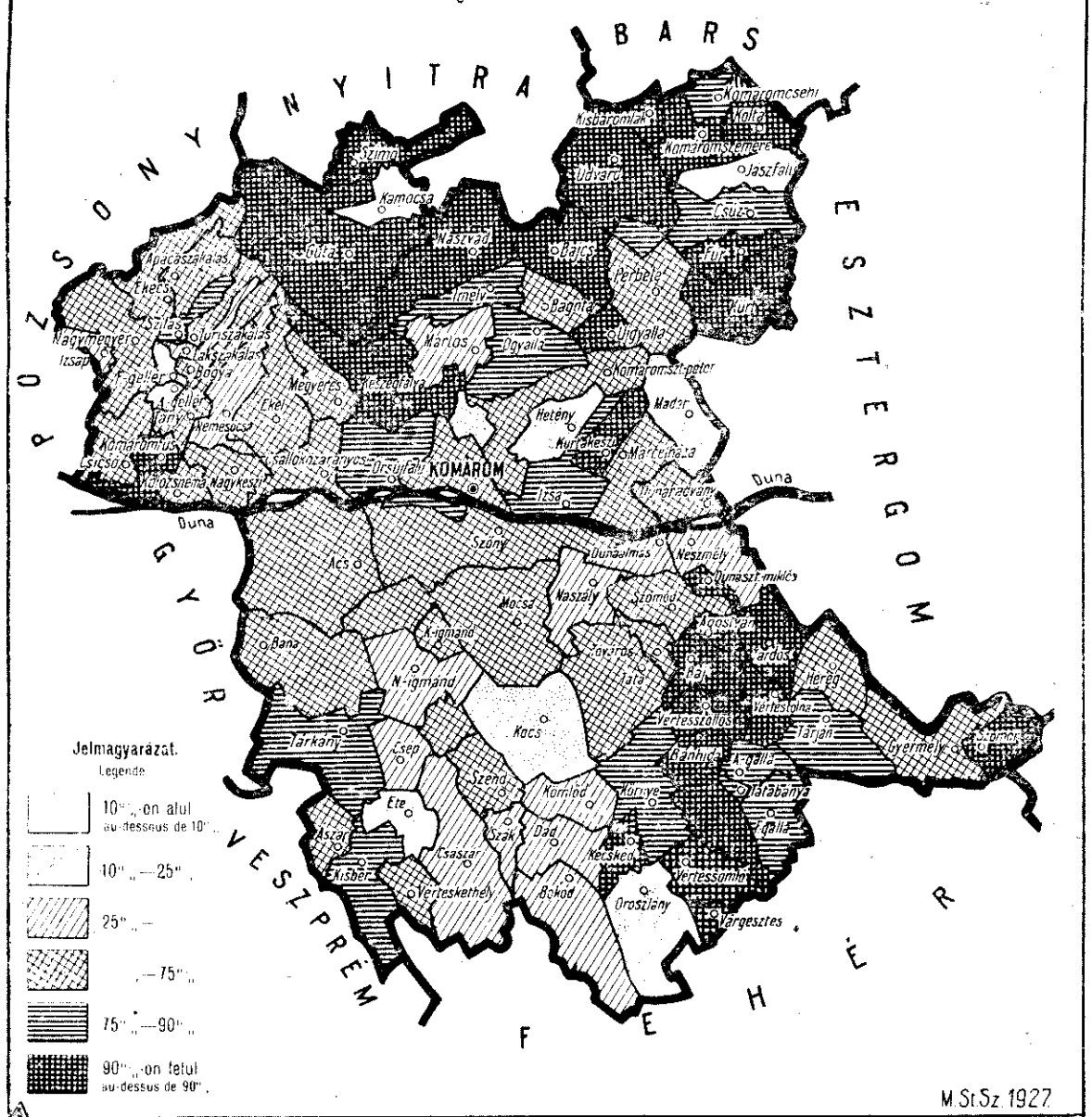
A REFORMÁTUSOK ARÁNYA 1920-BAN KÖZSÉGENKINT.

PROPORTION DES CALVINISTES PAR COMMUNES EN 1920.

A RÓM. KATHOLIKUSOK ARÁNYA 1920-BAN KÖZSÉGENKINT.

PROPORTION DES CATHOLIQUES ROMAINS PAR COMMUNES EN 1920.

munkásokkal végeztette. — Angolok a tatai versenyistálló felállítását követően kerültek hozzánk, Tatán, illetve Tóvároson élnek mint trainerek. — Ruthéneket elsősorban a 90-es években a ménesbirtokok vezetősége hozott a megyébe, 1910-ben ruthén katonák szolgáltak Komáromban és a bányamunkások közt is akadt belőlük. — Az oláhok, lengyelek, vendek, horvátok közül kivételesen azelőtt is vetődött erre egy-kettő, — nagyobb számban azonban a bányák révén kerültek ide. Egy-két oláh család Tárkányon és Kisbéren, az állami birtokokon is volt alkalmazva. Lengyelek a bányavidéken kívül csak Komáromszentpéteren voltak, az ottani téglagyárban. Bolgárok főleg Ácson kertészkedtek, végül a franciák számát az úri házaknál alkalmazott nevelők, bonne-ok tették ki.

Vármegyénkben tehát a magyarokon kívül csak a német- és a tót nyelvűek vannak jelentősen nagyobb számban, de az előbbieket részesedési arányuk is csak alig több 6%-nál, az utóbbiaké pedig az 5%-ot sem éri el. Komárom tehát a legmagyarabb vármegyék közé tartozik. Legmagyarabb a megyének nyugati fele, a Csallóközi és Gesztesi járások, amelyekben 1910-ben egyetlen községben sem volt — a cigányoktól és zsidóktól eltekintve — számba jöhető nem magyar elem. A nem tiszta magyar községek mind a megye keleti felében vannak.

Az anyanyelvi megoszlásra a legrégebbi számszerű adataink az 1840-es évekből vannak Fényesnél,

Jegyzet (a térképhez): Jásztalu és Hetény 2 = 90%-on felül.

és protestánsok feltüntetésével.

1890-ben				1900-ban				1910-ben				1920-ban				Köz sé g
összes	r. kath.	ref.	ág. ev.	összes	r. kath.	ref.	ág. ev.	összes	r. kath.	ref.	ág. ev.	összes	r. kath.	ref.	ág. ev.	
n e p e s s e g																
1. Csallókői járás																
432	29	395	—	432	26	399	—	451	29	416	1	430	25	400	—	Alsógellér
992	300	665	—	974	307	642	—	975	340	624	1	1.302	681	590	—	Apácazakállás
552	209	337	3	654	248	382	—	767	375	388	—	828	454	364	3	Bogya
1.618	627	926	3	1.683	763	846	10	1.832	838	915	7	2.151	1.043	999	4	Csallóközarányos
1.398	671	664	2	1.491	738	701	2	1.356	662	648	—	1.465	763	650	3	Csicsó
1.429	835	550	7	1.485	865	574	8	1.544	948	549	1	1.915	1.292	581	1	Ekecs
931	474	428	4	997	484	475	4	1.304	781	495	3	1.431	933	461	3	Ekel
168	24	140	—	178	22	152	—	180	27	145	—	181	42	134	—	Felsőgellér
7.088	6.929	5	—	7.723	7.531	24	2	8.912	8.623	52	5	9.252	8.957	63	9	Gúta
346	133	206	—	342	119	217	—	416	168	248	—	417	183	234	—	Izsa
1.749	69	1.603	2	1.781	89	1.635	—	1.760	70	1.602	1	1.848	157	1.617	3	Kamocsa
1.187	1.143	39	—	1.431	1.376	37	2	1.772	1.707	48	3	2.287	2.224	40	12	Keszegfalva
941	592	342	1	979	594	375	2	927	613	305	4	892	608	281	4	Kolozsnéma
644	620	15	2	571	547	18	2	645	599	31	1	774	725	12	26	Komáromfüss
696	230	447	—	750	282	451	—	782	304	466	1	774	325	437	3	Lakszakállás
839	320	510	—	896	350	538	1	991	400	581	2	1.510	859	638	1	Megyercs
840	415	392	8	823	418	385	6	847	450	379	10	894	456	400	28	Nagykeszi
3.241	1.702	1.137	10	3.483	1.875	1.223	2	3.591	1.941	1.258	11	4.004	2.243	1.336	6	Nagygyer
1.444	298	1.090	7	1.567	390	1.124	1	1.782	463	1.266	1	1.771	486	1.204	7	Nemesócsa
876	800	47	11	1.026	941	68	9	1.217	1.080	122	10	1.400	1.241	145	3	Órsújfalu
296	203	91	—	251	191	58	2	268	213	53	2	328	274	52	2	Szilás
2.563	2.517	4	1	2.699	2.675	1	—	2.818	2.786	10	—	2.767	2.744	4	—	Szímó
507	172	314	1	594	232	346	1	776	330	426	2	915	465	438	2	Tany
326	205	93	4	342	223	106	—	398	273	115	—	312	200	89	1	Türizsakállás
31.103	19.517	10.440	68	33.152	21.286	10.777	54	36.311	24.020	11.142	66	39.848	27.375	11.169	169	Összesen
2. Udvardi járás																
1.071	744	276	1	1.155	797	324	—	1.255	881	342	—	1.304	918	347	7	Bagota
1.108	1.106	2	—	1.272	1.267	5	—	1.452	1.450	2	—	1.558	1.542	15	1	Bajcs
2.020	1.507	290	9	1.984	1.546	244	8	1.912	1.539	223	6	2.078	1.761	204	3	Csúz
1.109	531	529	5	1.268	602	599	14	1.353	702	600	10	1.349	700	578	18	Dunaradvány
890	833	24	—	1.049	1.019	13	3	1.101	1.060	20	1	1.152	1.123	11	1	Fűr
1.587	173	1.379	1	1.847	313	1.498	7	1.817	270	1.513	10	1.735	338	1.378	5	Fétyény
1.389	1.047	305	—	1.478	1.143	312	—	1.524	1.185	318	—	1.563	1.237	296	—	Imely
1.799	1.534	253	1	2.056	1.790	252	—	2.136	1.854	262	3	2.064	1.804	238	3	Izsa
989	914	14	1	1.077	1.026	6	—	1.146	1.100	4	—	1.287	1.229	6	12	Jászfalu
381	368	—	1	422	412	—	1	412	402	—	—	534	524	—	—	Kisbaromlak
1.484	1.294	42	12	1.500	1.294	23	13	1.545	1.376	15	4	1.692	1.532	33	11	Kolta
552	461	75	2	560	481	70	1	596	519	66	—	579	500	65	2	Komáromcsehi
922	854	6	3	1.041	971	11	8	1.128	1.066	11	2	1.279	1.224	2	4	Komáromszemere
2.502	1.509	878	7	2.655	1.666	914	4	2.959	1.999	888	4	2.761	1.850	822	37	Komáromsztpéter
779	674	14	3	893	809	14	3	1.058	983	18	2	986	956	27	3	Kurtakeszi
2.508	2.330	14	1	2.643	2.510	7	1	2.772	2.664	15	1	2.819	2.765	7	—	Kürt
1.698	290	1.364	—	1.911	351	1.516	—	2.034	387	1.615	—	1.890	387	1.481	—	Madar
1.777	1.042	688	1	1.830	1.091	681	—	2.046	1.301	695	1	2.146	1.453	638	1	Marcelháza
1.021	143	858	—	1.155	210	918	1	1.288	291	976	2	1.178	302	850	2	Martos
3.679	3.605	3	—	3.852	3.777	5	—	4.308	4.236	11	—	4.367	4.338	3	13	Naszvad
2.362	2.021	115	11	2.441	2.170	94	7	2.585	2.235	161	14	2.654	2.367	152	16	Ógyalla
3.392	2.187	1.058	—	3.534	2.297	1.086	3	3.438	2.211	1.110	—	3.611	2.400	1.112	2	Pérbete
4.174	3.763	180	—	4.198	3.836	182	7	4.387	4.080	168	2	4.836	4.526	183	—	Udvard
926	900	4	—	1.036	1.019	—	—	1.184	1.171	—	—	1.239	1.235	—	—	Úgyalla
40.119	29.830	8.371	59	42.857	32.397	8.774	81	45.436	34.962	9.033	62	46.661	37.011	8.448	141	Összesen
3. Gesztesi járás																
4.495	1.754	2.541	44	4.844	2.099	2.569	38	5.543	2.541	2.741	54	5.896	2.929	2.749	53	Ács
1.342	803	353	149	1.524	995	362	151	1.536	965	383	170	1.528	966	369	165	Ászár
2.601	1.585	865	106	3.178	1.994	932	167	3.179	2.043	892	150	3.288	2.170	879	185	Bana
1.828	526	325	932	1.785	537	342	860	1.734	467	375	858	1.770	532	372	847	Bokod
2.347	731	1.542	47	2.400	765	1.525	83	2.373	832	1.438	76	2.325	862	1.401	43	Császár
579	280	268	22	571	249	285	27	535	214	290	20	640	272	327	29	Csép
1.146	423	677	35	1.152	448	650	40	1.229	478	680	51	1.317	560	697	47	Dád
1.200	96	1.086	9	1.219	124	1.076	12	1.202	111	1.061	21	1.141	118	1.004	14	Ete
3.398	2.581	314	106	3.837	3.026	356	142	4.048	3.164	415	121	4.073	3.286	447	100	Kisbér
682	355	280	37	684	379	286	14	760	432	307	18	841	507	298	29	Kisigmánd
2.921	576	2.290	12	2.987	675	2.271	8	2.834	664	2.119	6	2.850	661	2.119	32	Kocs
849	246	517	63	788	225	471	67	693	211	436	29	867	330	452	73	Kömlőd
3.091	1.871	1.152	18	3.107	1.904	1.148	2	2.981	1.840	1.102	2	3.259	2.049	1.172	5	Mocsa
2.199	809	1.299	28	2.254	933	1.224	25	2.219	914	1.223	17	2.361	985	1.283	31	Nagyigmánd
712	286	36	373	713	284	46	373	755	319	52	372	799	346	49	395	Szák
1.037	497	172	344	1.110	560	160	358	1.121	549	194	353	1.133	559	208	344	Szend
2.700	1.344	1.247	19	3.528	2.033	1.358	56	4.285	2.593	1.520	95	3.509	1.946	1.461	79	Szöny
2.502	1.896	506	67	2.988	2.256	630	72	2.917	2.194	597	71	3.015	2.406	518	48	Tárkány
892	476	177	225	921	502	189	227	863	440	193	228	845	420	190	234	Vérteskethely
36.521	17.135	15.647	2.636	39.590	19.988	15.880	2.722	40.807	20.971	16.018	2.712	41.457	21.904	15.995	2.713	Összesen

K ö z s é g	A XIX. század elején			A XIX. század 40-es éveiben				1857-ben összesen	1869-ben				1880-ban					
	összes	r. kath.	protes-táns	összes	r. kath.	ref.	ág. ev.		összes	r. kath.	ref.	ág. ev.	összes	r. kath.	ref.	ág. ev.		
4. Tatai járás																		
Agostyán	487	485	2	484	480	—	—	418	481	481	—	—	485	485	—	—		
Alsógalla	585	585	—	687	679	8	—	578	585	579	6	—	562	559	3	—		
Baj	866	866	—	884	829	—	—	754	756	749	—	—	835	833	—	—		
Bánhida	1.268	1.259	2	1.219	1.204	7	2	1.059	1.550	1.479	45	4	1.617	1.570	30	5		
Dunaalmás	768	187	575	783	211	559	4	813	904	281	598	3	1.091	446	620	5		
Dunaszentmiklós	403	403	—	408	406	2	—	400	394	394	—	—	431	430	1	—		
Felsőgalla	843	833	1	919	903	4	1	882	1.079	1.061	1	1	1.218	1.181	15	5		
Gyermely	1.098	483	601	1.232	642	584	—	961	1.321	702	592	6	1.420	803	595	2		
Héreg	1.351	905	446	1.445	920	504	—	1.316	1.482	962	496	—	1.419	940	460	1		
Kecskéd	699	694	5	697	692	1	4	703	888	845	9	31	930	875	12	30		
Környe	1.277	967	105	1.109	925	160	4	914	1.518	1.277	206	19	1.661	1.376	241	34		
Naszály	1.159	138	1.021	958	197	756	—	823	1.133	317	797	8	1.160	308	826	5		
Neszmély	1.347	334	1.002	1.263	217	1.040	—	1.211	1.282	343	926	3	1.276	334	923	3		
Oroszlány	1.849	354	1.487	1.774	241	20	1.490	1.329	1.563	139	12	1.388	1.678	130	2	1.522		
Szomód	1.209	663	546	1.181	662	515	—	973	1.246	709	514	—	1.381	782	557	5		
Szomor	690	680	10	698	670	23	—	621	741	718	23	—	826	782	35	—		
Tardos	956	956	—	1.088	1.081	3	—	1.002	1.267	1.251	3	1	1.296	1.278	—	1		
Taján	1.705	1.356	342	1.853	1.475	364	—	1.672	1.872	1.616	234	—	1.958	1.681	255	—		
Tata	4.881	2.758	1.713	7.681	4.146	2.294	30	12.950	6.028	3.195	2.135	95	6.507	3.424	2.361	85		
Tatabánya	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Tóváros	4.018	3.739	279	4.900	4.537	279	12	—	3.827	3.023	403	56	3.784	2.873	449	60		
Várgesztes	341	341	—	351	351	—	—	376	339	336	1	2	333	332	—	1		
Vértessomló	561	556	—	680	676	—	—	674	854	838	3	—	868	861	3	—		
Vértesszőlős	832	816	7	948	942	—	—	836	1.076	1.065	7	—	1.130	1.033	31	57		
Vértestolna	503	503	—	522	522	—	—	534	495	492	—	—	509	508	1	—		
Összesen ..	29.696	20.861	8.344	33.714	23.608	7.123	1.547	31.799	32.681	22.852	7.011	1.617	34.375	23.824	7.420	1.821		
Járások együtt ..	108.504	65.744	40.309	121.273	73.529	39.256	4.495	118.203	127.777	79.348	39.368	4.254	137.189	85.689	41.395	4.755		
Komáromtjv (Balp.)	17.782	10.591	6.526	20.660	12.996	6.348	390	11.951	12.256	6.693	3.643	395	13.108	7.012	3.848	354		
Komárom-Ujváros	891	568	317	825	590	212	23	813	1.339	1.038	199	49	1.402	1.026	194	62		
Összesen ..	127.177	76.903	47.152	142.768	87.115	45.816	4.908	130.967	141.372	87.079	43.210	4.698	151.609	93.727	45.437	5.171		

de ezek, mint alább kimutatjuk, tévesek¹⁾; a németek és tótok számát túlságosan alacsonyra vette, a magyarokét és elmagyarosodottakét túlságosan magasra és az akkor még kevésbé elmagyarosodott zsidókat és cigányokat is a magyarokhoz számította.

¹⁾ Fényes Elek — eltekintve Geografiai Szótárától — Komárommegyére vonatkozó részletes adatait két ízben is közzétette; először 1836-ban megjelent „Magyarországnak s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben“ c. műve I. kötetében, másodsor további gyűjtése eredményeivel kiegészítve 1848-ban, a már idézett címen, az országnak általa tervezett nagyszabású statisztikai leírása I. köteteként. Legnagyobb elismeréssel adózunk Fényesnek, hogy hangyaszorgalmával, teljesen saját erejére utalva, az adatok ilyen halmazát tudta összehordani, nem hallgathatjuk el azonban, hogy művében — a súlyos összegezési hibákról nem is szólva — nagy tévedések és következetlenségek, hiányok vannak. 1836-ban a zsidókat külön nemzetiségnek vette, 1848-ban már a magyarok közé számította őket; a cigányokról csak itt-ott emlékezik meg a Csallóközi járásban, a többi járásban, ahol pedig számosabban vannak, hallgat róluk. 1836-ban egy egész községet — Császárt — kifelejtett. Általában az 1848. évi kiadás — bár ebben több a történeti adat — statisztikai szempontból kevésbé sikerült, mint az 1836. évi. Pl. a pusztai népesség túrhető pontossággal csak ez utóbbiból állapítható meg. A helyi viszonyokat Fényes egyáltalában nem ismerte, innen sok tévedése.

Az 1880. évi népszámlálás nem részletezte a beszélni nem tudókat, a következő népszámlálások adatainál is figyelembe kell venni, hogy a bevallás nagyon ingadozó volt. Dunaszentmiklós népessége hol túlnyomó részben magyaroknak, hol majdnem kizárólag németnek, Oroszlányé egyszer magyarnak, másszor tótnak van kimutatva. A németiség nagyrészt zárt tömböt alkot, ezért jobban megőrizte nemzetiségét, mint a szétszórtan és majdnem mindenütt magyarokkal vegyesen lakó tótság, mely már bátran kétnyelvű népnek mondható, mert a családban is kezdik a magyar nyelvet használni. Mennyire magyaroknak érzik magukat a tótok, legjobban mutatja az, hogy az *Udvardi járásban a csehek által végrehajtott 1920. évi népszámlálás kevesebb tótot ta'ált, mint amennyi 1910-ben volt kimutatva.*

*

Nem lenne itt helyénvaló statisztikai elvi kérdéseket tárgyalni, ezért elég legyen azt hangsúlyoznunk, hogy ezek az adatok nem az etnikumra, a fajra vonatkoznak, hanem csak az anyanyelvre és hogy a magyar anyanyelvűek között szerepel a zsidók és cigányok legnagyobb része és sok más olyan, akik bár magyaroknak vallják magukat, német, tót

1890-ben				1900-ban				1910-ben				1920-ban				Közösség
összes	r. kath.	ref.	ág. ev.	összes	r. kath.	ref.	ág. ev.	összes	r. kath.	ref.	ág. ev.	összes	r. kath.	ref.	ág. ev.	
				n e p e s s é s												
4. Tatai járás																
496	494	2	—	532	532	—	—	580	576	2	—	603	603	—	—	Agostyán
614	608	5	—	5.816	5.216	402	104	1.622	1.359	131	81	1.336	1.152	110	28	Alsógalla
840	833	5	—	890	874	8	1	973	962	2	—	991	973	12	—	Baj
1.872	1.814	35	11	2.220	2.114	61	15	3.638	3.170	218	158	5.005	4.643	239	51	Bánhida
1.211	468	683	14	1.134	411	703	1	1.019	370	630	10	982	379	584	9	Dunaalmás
482	480	2	—	565	563	2	—	577	575	2	—	592	590	2	—	Dunaszentmiklós
1.299	1.258	13	10	1.621	1.563	33	3	9.563	7.989	835	271	13.378	11.121	1.443	455	Felsőgalla
1.513	892	605	—	1.597	986	595	—	1.598	1.029	561	1	1.623	1.063	544	1	Gyermely
1.626	1.134	478	2	1.522	1.031	479	—	1.352	936	405	1	1.337	907	421	6	Héreg
924	880	12	17	901	870	11	2	925	901	6	9	999	977	15	7	Kecskéd
1.648	1.433	179	15	1.772	1.497	231	16	2.000	1.705	251	22	2.445	2.140	244	21	Környe
1.334	361	955	—	1.387	435	925	9	1.443	407	994	14	1.537	540	967	12	Naszály
1.321	378	933	1	1.357	358	971	7	1.302	339	922	1	1.295	396	841	6	Neszmély
1.679	225	19	1.415	1.663	202	32	1.415	1.644	267	64	1.304	1.527	306	59	1.157	Oroszlány
1.406	798	571	12	1.506	892	582	16	1.465	874	578	3	1.502	902	590	2	Szomód
874	840	27	—	866	830	28	3	868	818	44	2	921	878	38	3	Szomor
1.496	1.470	11	1	1.715	1.702	8	—	1.692	1.685	1	—	1.786	1.784	2	—	Tardos
2.038	1.733	279	—	1.980	1.713	248	5	1.922	1.665	238	6	2.007	1.780	218	1	Tarján
6.925	3.633	2.518	99	7.220	3.855	2.672	100	6.588	3.517	2.439	96	6.467	3.648	2.303	110	Tata
—	—	—	—	—	—	—	—	8.104	6.564	866	366	8.491	6.892	954	389	Tatabánya
4.257	3.343	401	52	4.960	3.738	670	89	4.901	3.581	787	91	5.085	3.697	806	148	Tóváros
341	330	6	5	1.253	1.234	5	2	1.217	1.190	4	15	366	366	—	—	Várgesztes
932	911	13	—	1.391	1.333	33	3	1.392	1.351	23	1	1.504	1.473	10	5	Vértessomló
1.213	1.173	18	5	1.391	1.333	33	3	1.392	1.351	23	1	1.504	1.473	10	5	Vértesszöllős
544	538	6	—	561	557	—	—	574	573	1	—	634	634	—	—	Vértestolna
36.885	26.027	7.776	1.659	44.429	32.506	8.699	1.791	56.959	42.403	10.004	2.452	63.515	48.890	10.413	2.420	Összesen
144.628	92.509	42.234	4.422	160.028	106.177	44.130	4.648	179.513	122.356	46.197	5.292	191.481	135.180	46.025	5.443	Járások együtt
13.076	7.010	3.761	353	19.996	12.336	4.488	728	22.337	13.999	4.892	817	16.552	10.314	3.594	393	Komárom tjt. (Balp.)
1.800	1.363	274	65	—	—	—	—	—	—	—	—	5.963	4.475	1.048	240	Komárom-Ujváros
159.504	100.882	46.269	4.840	180.024	118.513	48.618	5.376	201.850	136.355	51.089	6.109	213.996	149.969	50.667	6.076	Összesen

vagy más idegen származásúak. Az anyanyelvre vonatkozó adatok korántsem lehetnek olyan megbízhatók, mint a vallásra vonatkozók, mely utóbbiak vármegyénkben azért is fontosak, mert sokszor a nép eredetére is világot vetnek. Szomódon, Bokodon, Oroszlányon pl. a katolikusok általában német eredetűek. Oroszlányon nemzedékek múlva is a lutheránus vallás mutatja majd a tót származást, mint most Szákon, vagy a katolikus vallás Ekecsen.

A különböző anyanyelvűeknek felekezetek szerint való megoszlását a IV. sz. tábla tünteti föl.

A tábla adataiból kitűnik, hogy míg 1910-ben a reformátusok a megye összes népességének csak 25%-át teszik, a magyar anyanyelvűek közül már 28 6, sőt a zsidók mellőzésével 29,7% esik rájuk. Az utolsó száz évben a reformátusok szaporodtak legkevésbé, mert közülük igen nagy az elvándorlás, viszont a bevándorlás az ő számukat csak nagyon kicsiny mértékben gyarapítja. A református parasztok átlagban jobb módúak, mint a katolikusok. Még olyan falukban is, ahol a lakosságnak egészen kis részét teszik pl. Udvardon, Csehin, Izsán, a legnagyobb gazdák közülök valók, napszámos és cseléd viszont aránylag

kevés akad köztük, ezért a főleg uradalmi cselédekből álló pusztai népesség között is jóval kevesebb a református, mint a belterületeken lakók között. — A nagybirtokokon mutatózó és a megye törzslakosságából nem fedezhető munkahiány magyarázza meg a katolikusok és tótok folytonos beszivárgását is.

Az V. sz. tábla azt mutatja, egyrészt, hogy a magyar nyelv ismerete mennyire van elterjedve a különböző vallású németek és tótok közt, másrészt, hogy a magyarok közül — felekezetek szerint — hányan tudnak németül, ill. tótul.

Ezekből az adatokból kitűnik, hogy 1910-ben a németek közül 4.772, a tótok közül csak 2.397 volt olyan, aki csak anyanyelvén tudott beszélni, a csecsemőket is beleértve. Legkevésbé tudnak beszélni idegen nyelven a magyar reformátusok: alig 1.291 németül és 552 tótul, míg a katolikusok között 9.821 tud németül, 11.575 tótul.

Népességtörténeti szempontból érdekes a VI. sz. tábla, mely az 1910. évi népszámlálásnak közzé nem tett anyaga alapján a különböző felekezetek híveit és a különböző anyanyelvűeket születési hely szerint részletezi. E táblából is kitűnik, amit már fentebb a település történetének vázolásánál láttunk,

IV. Az egyes felekezetek hívei anyanyelv szerint.

A n y a n y e l v		V a l l á s						Összesen
		róm. kath.	ref.	ág. ev.	g. kel.	zsidó	egyéb	
Magyar	1880	70.329	43.829	3.279	23	5.869	25	123.354
	1890	80.949	46.242	3.206	25	6.889	19	137.330
	1900	95.403	48.559	4.924	29	6.816	119	155.850
	1910	114.718	51.017	5.494	69	6.806	369	178.473
	1920							188.226
Német	1880	10.464	52	119	2	1.052	1	11.690
	1890	11.078	6	122	2	464	—	11.672
	1900	11.863	32	157	—	375	12	12.439
	1910	12.013	31	220	3	238	12	12.517
	1920							13.973
Tót	1880	8.567	59	1.579	—	71	1	10.277
	1890	8.219	9	1.477	—	83	3	9.791
	1900	9.669	14	272	2	25	30	10.012
	1910	7.639	31	352	1	50	32	8.105
	1920							10.208
Egyéb	1880	4.367	1.497	194	5	308	7	¹⁾ 6.378
	1890	636	12	35	1	21	6	711
	1900	1.578	13	23	22	19	68	1.723
	1910	1.985	10	43	143	25	549	2.755
	1920							1.589
Összesen	A XIX. század elején . . .	76.903	47.152		306	2.816	—	127.177
	A XIX század 40-es éveiben	87.115	45.816	4.908	81	4.701	137	142.758
	1857							130.967
	1869	87.079	43.210	4.698	53	6.325	7	141.372
	1880	93.727	45.437	5.171	30	7.300	34	151.699
	1890	100.882	46.269	4.840	28	7.457	28	159.504
	1900	118.513	48.618	5.376	53	7.235	229	180.024
	1910	136.355	51.089	6.109	216	7.119	962	201.850
1920	149.969	50.667	6.076		6.287	997	213.996	

¹⁾ Ebből beszélni nem tudó 5450. Ezt a számot szétosztva a különböző anyanyelvűek és különböző vallásúak között s hozzáadva az 1880. évi népszámlálás fenti adataihoz, 1880-ra a következő eredményeket kapjuk: magyar 127.951 (r. kath. 73.109, ref. 45.301, ág. ev. 3395, gör. kel. 23, zsidó 6094, egyéb 29), német 12.126 (r. kath. 10.854, ref. 54, ág. ev. 123, gör. kel. 2, zsidó 1092, egyéb 1), tót 10.660 (r. kath. 8.889, ref. 61, ág. ev. 1635, zsidó 74, egyéb 1), egyéb anyanyelvű 962 (r. kath. 875, ref. 21, ág. ev. 18, gör. kel. 5, zsidó 40, egyéb 3). L. Stat. Közl. Új sor. 27. — A beszélni nem tudók közül r. kath. 3522, ref. 1477, ág. ev. 177, zsidó 269, egyéb 5.

hogyan t. i. a megye lakosságának legrégebbi rétegét a magyar reformátusok alkotják. Ezeknek csak 8%-a született a vármegyén kívül, míg a katolikusok közül 21, az ág. h. ev.-ok közül 33, a zsidók közül 40, az egyéb vallásúak közül pedig 85. — A német anyanyelvűekből is csak 73%, a tótokból 64, az egyéb anyanyelvűekből meg éppen csak 21% született a megyében. A vármegye amúgy is csekély németségének és tótságának tehát jó része bevándorolt. Az Udvardi járásban is, ahol pedig a tótság legrégebben és leginkább el van terjedve, az 1910-ben kimutatott 3011 tót közül 744 (24%) nem a vármegyében született, holott ennek a járásnak az összes lakói közül alig 10% volt a megyén kívüli születésű.

*

Komárom vármegye mai törzslakossága ethnikailag róm. kath., ref. és ág. ev. vallású magyarokból, róm. kath. németekből, r. kath. és ág. ev. tótokból tevődött össze, akikhez szétosztottan élő zsidók és cigányok járultak.

Ha szemlét tartunk Komárom megye helynevei fölött, meggyőződünk róla, hogy azok szinte kizárólag ősmagyarok. A törzsek nevei közül előfordul Megyer, Gyarmat, Nyék, Kürt, Szemere, Katapán, van továbbá Lél, Örs, Füss, Keszi, Tany, Aranyos, Martos, Almás, Tarján, Tárkány, Hetény, Lovad, Vas, Ete stb., ami bizonyítja egyrészt azt, hogy a magyarok nem lassú beszivárgás, hanem hódítás útján egyszerre foglalták el ezt a vidéket, másrészt, hogy a honfoglaláskor itt fölötté gyér volt a népesség. Észak-Németországban a helynevek többsége szláv, Franciaországban, Olasz-

V. A nyelvtudás a vallással egybevetve.

Vallás	Összes népesség	E b b ő l											
		m a g y a r			n é m e t			németül beszélő magyarok	t ó t			Tótul beszélő magyarok	
		összesen	csak magyarul beszél	más nyelven is beszél	összesen	csak németül beszél	magyarul is beszél		összesen	csak tótul beszél	magyarul is beszél		
Összesen	1880	151.699	123.354	105.620	17.734	11.690	7.626	3.705	10.664	10.277	5.139	4.962	6.536
	1890	159.504	137.330	117.537	19.793	11.672	.	4.039	11.976	9.791	.	5.366	7.414
	1900	180.024	155.850	131.817	24.033	12.439	.	5.449	13.493	10.012	.	5.633	10.089
	1910	201.850	178.473	150.008	28.465	12.517	4.772	7.484	15.726	8.105	2.397	5.566	14.506
ebből:													
Róm. kath.	1900	118.513	95.403	79.099	16.304	11.863	.	5.061	7.670	9.669	.	5.476	8.277
	1910	136.355	114.718	94.178	20.540	12.013	4695	7.107	9 821	7.639	2.310	5.197	11.575
Ref.	1900	48.618	48.559	46.914	1.645	32	.	23	1.211	14	.	9	382
	1910	51.089	51.017	49.279	1.738	31	7	21	1.291	31	1	28	552
Ág. ev.	1900	5.376	4.924	3.275	1.649	157	.	93	373	272	.	121	1.270
	1910	6.109	5.494	3.599	1.895	220	50	146	496	352	72	277	1.527
Zsidó	1900	7.235	6.816	2.458	4.358	375	.	269	4.196	25	.	19	151
	1910	7.119	6.806	2.692	4.114	238	15	201	4.012	50	3	43	813

¹⁾ Ebből 5.450 beszélni nem tudó. Hogy a különböző anyanyelvűek száma hogyan alakul a beszélni nem tudók szétosztásával, l. IV. tábla jegyzetét.

országban a hosszú római uralom dacára a helynevek nem a latin, hanem az ősi népek nyelvéből magyarítható. Komárom megyében a magyarok ősfoglalókként jelentkeznek. Nem okvetlenül szláv név Bánhida sem, sok más hidával képzett helynév van az országban. Még talán Komárom²⁾ nevét tudják leginkább a szláv nyelvekből kimagyarítani (Szunyoghely). De a megye lakossága nem volt fajilag homogén. Ellenkezőleg már Anonymus megjegyzi, hogy a Csallóközt Kumai Magyarság, tehát a többitől különböző nép szállta meg. Tata egy részét, Új-Tatát, már a XV. század-

ban is Tót-Tatának, Tótvárosnak hívták, nyilván szláv lakosai után. Udvardon, Vason *besenyők*, Megyeren, Grebicsen, Gyorokon *kunok*,³⁾ Hetényen *bolgárok* laktak, sőt a komáromi főesperességben (de azért nem okvetlen Komárom megyében) volt egy Prinstorf német nevű falu is. IV. Béla a megye négy helységét német lovagoknak adományozta, Neszmély pedig a XV. században Longdorff néven is

³⁾ Gyulai (1890-ik évi jelentés) Madarra is kun telepéseket helyez, mert ott sok a Kun nevű lakos. Ezzel szemben rá kell mutatnunk, hogy Madar a török világban teljesen elpusztult és újra települt helység. Új lakói legfeljebb a Kunságból származhattak. Ugyancsak Gyulai Kürt régi lakosait palócoknak teszi meg, mert Kürt palócos helységnév. Itt is áll az, amit az imént Madarra mondtunk.

²⁾ Komárom német nevét (Komorn) a német katonák szeretik Komm morg'n-nal (gyere holnap) magyarítani.

VI. A népesség vallás, anyanyelv és születési hely szerint 1910-ben.

V a l l á s a n y a n y e l v	Összes népesség	H e l y b e l i		Nem helybeli, de megyebeli		Megyénkívüli	
		s z ü l e t é s ű					
		szám	%	szám	%	szám	%
Összes népesség	201 850	127.660	64	34.862	17	39.328	19
Ebből vallás szerint:							
római katolikus	136.355	83.173	61	23.820	18	29.362	21
református	51.089	37.688	74	9.302	18	4.099	8
ágost. hitv. evangélikus	6.109	3.473	57	625	10	2.011	33
zsidó	7.119	3.190	45	1.072	15	2.857	40
egyéb	1.178	136	11	43	4	999	85
anyanyelv szerint:							
magyar	178.473	115.410	65	32.162	18	30.901	17
német	12.517	7.419	59	1.734	14	3.364	27
tót	8.105	4.567	56	646	8	2.892	36
egyéb	2.755	264	10	320	11	2.171	79

szerepelt. A tatárjárás után a komáromi vár-
birtok Henuk nevű zsidó kezére került, aki
révén valószínűleg több zsidó jött a megyébe.
Tatán a XV. században kb. 500 tagú zsidó
gyülekezet volt.

De mint fentebb láttuk, a török hódoltság
alatt a vármegye három járása teljesen elnépte-
lenedett, ezek mai népessége nem folytatása
a középkorinak, hanem a XVII. és XVIII.
századokban történt telepítések útján került
ide. Az ősi népesség csak a Csallóközi járás-
ban maradt meg, de ott sem tisztán, hanem
az elpusztult vidékek odamenekült lakos-
ságával keveredetten.

Az elpusztult helységeket ismét különböző
vidékekről származó magyarok telepítették
be. Idők folytán a magyarokhoz tótok és
németek is járultak, azonban a magyar nyelv
ezek között is mindenütt el van terjedve és
magyarul tudás tekintetében Komárom 1910-ben
a 10. helyet foglalta el a vármegyék között
és csak Győr, Somogy, Csongrád, Heves,
Jász-Nagykun Szolnok, Borsod, Hajdu, Sza-
boles, Udvarhely előzte meg. A komáromi
magyarság nem egyöntetű: tájszólás szempont-
jából a megye három részre oszlik: 1. a
csallóközi nyelvterület, mely a régi Szigeti járás
területét, vagyis a Nagy-Duna és Császa közét
foglalja magában; 2. a *mátyusföldi nyelvterület*,
mely az Udvardi járást, továbbá a Csallóköz-
ből Gúta, Kamocsa, Szímő községeket öleli fel,
3. a *dunántúli nyelvterület* a dunajobbparti
részen. Ez utóbbiban érdekes nyelvszigetet
képez a könnyű szekér egy fajtájának nevet
adott Kocs, melynek Kiskunságból származó
református lakossága máig megőrizte az ő-zést.¹⁾

*

¹⁾ Mutatványokat a komárommegyei tájszólások-
ból és népköltészetből közölt a *Magyar Nyelvőr* a)
csallóközi nyelvterület: XVI. 330, XVII.
287, Komárom VII 281; Ekecs X 192, 524, XLI 411;
— b) mátyusföldi nyelvterület: Bagota
XXV 478. Für XVI 234, XVIII 528, XX 479, XXI
142; Naszvad IV 235; Kürt XIX 187, 432; — c)
dunántúli nyelvterület: Nagyigmánd VII
526, VIII 83, 94, 143; Kömlöd XVIII 283; Dad XXIV
477; Dunaalmás II 432, III 139, 279, 322; Tata L
132, 182, 328, IV 554, V 284, 285, 329, 334, 473, IX
528, XVI 288, XLIII 307 s köv. Dornyay Béla cikke:
Tatai népnyelvi hagyományok; Ács II 186, XXIV 477,
XLI 290. — d) Kocs nyelvsziget XXV 207,
Pápay József cikke: Egy dunántúli nyelvsziget);
Magyar népköltési gyűjtemény, népdalok és mondák.
A Kisfaludy Társaság megbízásából szerkeszti és ki-
adja Erdélyi János. Pest, 1847 (Csallóköz III
124, 125; Komárom I 33, 148, 152, 473, II 69, 124,
222, 351; Szend I 16, 299, 474, II 247, 406, 413, 414,
III 93—97, 171, 268), *Magyar népköltési gyűjtemény*.
Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Új foly. VIII. k. Se-
bestyén Gyula: Dunántúli gyűjtés (Újszóny 263,
Tata 310, Ács 264; *Thaly* Kálmán: Régi magyar
vitézi énekek és elegyes darabok. Pest, 1864. (Csep

Komárom vármegye német népessége há-
rom, eredetre különböző elemből áll: 1. a kath.
vallású sváb törzslakosság, mely a tatai já-
rásban zárt tömböt alkot; 2. a német anya-
nyelvű zsidók; 3. a vármegyében szétszórtan
található egyéb németek, ideértve a kato-
nákat.

Csekélyebb számú németiség valószínűleg
mindig volt a megyében, ha egyebütt nem,
Komárom és Tata iparosai sorában. IV. Béla
a tatárjárás után Örs, Kurtakeszi, Virt és
Udvard zsitvamenti helységeket Ressel, Seb-
ret és Szigfrid német lovagoknak adomá-
nyozta, akik e helységeken elhelyezték fegy-
vernőkeiket és szolgálóikat.¹⁾ A XV. században
németek laktak Neszmelyen, melynek német
neve is volt, Langedorp, Longdorff.²⁾ A török
világban Komáromban sok német katona és
iparos volt — a reformációt is ők hozták
be — Tata helyőrsége is nagyrészt néme-
tekből állt. Német helységeken azonban nem
voltak a XVIII. század közepéig. A mai sváb
lakosság őseit Eszterházy József gróf telepí-
tette be. A híres országbíró, hogy megsze-
rezte a tatai uradalmat, hozzáfogott a sok
puszta falu benépesítéséhez s e célból a würz-
burgi püspökség területéről — ahonnan már
korábban is sok gyarmatos jött mintegy 900
családot telepített be. E behozott svábok,
részben új falukat létesítettek, részben elű-
zött magyar jobbágyok helyére, vagy magya-
rok közé telepedtek. Ilyenformán, miután
szlavnicai Sándor Mihály báró is svábokkal
pótolta elűzött magyar jobbágyait, a XVIII.
század közepén a Tatai járásban 11 tiszta
sváb helység volt: Alsó- és Felsőgalla, Tolna,
Agostyán, Szentmiklós, Kecskéd, Vértessomló,
Gesztés, Baj, Szomor, Környe (itt maradt
egy-két magyar), két helységben (Szomód,
Tarján) a megmaradt magyar lakosság mellé,
azt számban jóval felülmúló sváb népes-
ség került. De több kevesebb sváb lakos
jutott még több községbe is. Tatában egész
sváb utca keletkezett (Neue Welt), Tóváro-
son is számosan voltak (mindkét helyen
elmagyarosodtak); Oroszlányon még ma is
van néhány német család (a katolikusok
itt általában német eredetűeknek tarthatók);
Bokodon, Kisbéren már csak német család-
nevek emlékeztetnek rájuk. A komárom-

I 310), *Ethnographia* (Kocs: XII 418.) A gyerme-
knyelvre I. Jókai Levente c. regényének Utószá-
vát és A magyar nép adomái (Pest, 1857) 242 l. —
A molnárok nyelvére I. A dunaradványi mol-
nárok mesterszavai. Budapesti Hirlap 1912. nov. 1.
Különféle rovat.

¹⁾ Mon. 402 l.

²⁾ Csánki i. m. 491. l.

megyei németek összes számát Fényes egészen tévesen 5496-ra teszi, pedig ebbe beleérti az időközben Esztergomhoz csatolt Piszke német lakosságát is, holott a felsorolt sváb községek katolikus — vagy ami ezzel itt egyértelmű — német lakossága Fényes könyve szerint is 8800, de Fényes adatának helytelen volta abból is kitűnik, hogy ugyanilyen módon számítva 1869-ben a községek sváb lakossága 10.095 volt. Negyedszázad alatt tehát a német népesség megkétszereződött volna. A sváb törzslakosság számát pontosan nem lehet megállapítani, mert a régebbi népszámlálási jelentések nem mutatják ki a népesség eredetét összevetve az anyanyelvvel és hitfelekezettel pedig a német anyanyelvűek között egyrészt sok a zsidó, másrészt a tatabányai, környei és vértessomlói bánya vidékre sok német munkás került más vármegyéből is. Kerek számban 9500-10.000-re tehetjük s ez a szám egyik népszámlálástól a másikig alig változik. A sváb községekből az elvándorlás igen jelentékeny.

A magyarosodás a németség körében is egyre terjed, ha nem is olyan gyorsan, mint a tótoknál. Legerősebben magyarosodik Szomód, ahol 1880-ban még 462 németet talált a népszámlálás, 1920-ban pedig alig 56-ot.

Egyes községeknél pl. Dunaszentmiklós, Környe, az adatoknál bizonyos ingadozás észlelhető. 1900-ról 1910-re a németek számában csökkenés; majd 1920-ig ismét emelkedés mutatkozik s ezt részben a számlálóbiztosok különböző felfogásának, részben pedig a háború utáni mentalitásnak kell betudni.

Mivel a svábok nagyjából már több mint 200 évvel azelőtt elnéptelenedett vidéken telepedtek le, a határrészekre nem találtak mindenütt régi neveket, ezért a sváb községekben elég sok német helynévvel találkozunk, de ezen a vidéken is számos ősi magyar helynév él mind a mai napig. Gesztes környékén van pl. Jägerriegl, Steinriegl, Hundsriegl, Rosskopf, Wolfstriebl, Dirndlberg, Heuberg (magyarul Haraszt) de emellett Mészároshegy, Eperjes, Nyergeshegy, Csákány, Körtvélyes stb. A községeket mind magyar neveiken hívják, legfeljebb kissé átformálva; Vértessomlót: Schemling-nek, Agostyánt: Augustin-nak is hívják.¹⁾ Csak az általuk alapított Szentmiklósnak van német neve St. Niclo, valamint Tatának Totis, Dotis. Hogy azonban Tóvárost németül

Seestadt-nak mondanák, amint azt Lug¹⁾ állítja, nem felel meg a valóságnak. A németeknek Tóváros is csak Totis és már csak azért sem hívhatták Tóvárost úgy, mert abban az időben, mikor a svábok odaköltöztek még Tótváros volt a neve.

Ugyanilyen mesterséges németesítés az Ungarländisches Deutsches Volksbildungs verein naptárában,²⁾ midőn azt írja: Szomor, Agostyán, schwäbische Gemeinde im Schildgebirge. A Tatától keletre húzódó hegység először is nem Vértessomlós, Vértessomlós, Vértessomlós, Vértessomlós hivatalos községnevek mindmégannyi lucus a non lucendo. A Vértessomlós a móri horpadásnál kezdődik és a felsőgallai Mélyároknál végződik.³⁾

De magát a Vértessomlóst sem hívja a nép ezen a néven, még a magyar sem, csak az egyes hegyeket nevezi meg, annál kevésbé a sváb Schildgebirgnek.

1920-ban a megyének cseh-tót imperium alatt levő északi, addig németmentes részében is találunk németeket kimutatva Ekelen és Marcelházán, akik valószínűleg a megindult cseh telepítés révén kerültek oda.

A német anyanyelvű zsidókról alább szólnunk. Az egyéb német anyanyelvűek nem tartoznak a megye törzslakosságához. A Komárom városában 1900-ban kimutatott 1234 német közül 673 aktív katona, a többi pedig nagyrészt ezek családtagjai.

A vallások szerint részletezett német anyanyelvűeknek a vármegyében való megoszlását, valamint a német nyelv elterjedését a magyarok között a VII. sz. táblázat mutatja.

*

A németektől némileg eltérő módon alakultak a tótok viszonyai. A tótok nagyjából nem egyszerre, tömegesen kerültek megyénkbe, hanem lassankint szivárogtak be. Telepeik nem képeznek összefüggő tömböt, hanem szigeteket a magyar és német községek között. Egyetlen községben sem laknak kizárólag, mindenütt magyarokkal keverten élnek és közöttük a magyarosodás jobban előrehaladt mint a németek között, annyira, hogy inkább tót-magyar kétnyelvű, semmint tisztán tót népességről lehet szólni. A tótok semmi esetre sem régebb lakói a megyének, mint a magyarok, még az Udvardi járásban sem, melyet a pánszlávok szeretnek ősi tót földnek feltüntetni,

¹⁾ Dr. Viktor Lug: Deutsche Ortsnamen in Ungarn. Reichenberg, 1917.

²⁾ III. évf. (1927) 55. 77. l.

³⁾ Taeger Henrik: A Vértessomlós földtani viszonyai, Budapest, 1909. M. kir. földtani intézet évkönyve XVII. 1.

¹⁾ Hogy Agostyán nevét nem temploma védszentjétől Sz. Agostontól kapta, eléggé mutatja, hogy nevének eredeti alakja Abostyán volt.

VIII. A tót anyanyelvű népeség vallás szerint és a tót nyelv elterjedése a magyarok között községeinkint.

Table with columns for years (1880, 1890, 1900, 1910, 1920) and rows for various communities (Község) such as Alsógellér, Apáczaszakállas, Bogya, Csicsó, Ekecs, Ekel, Felsőgellér, Gúta, Izsap, Kamocsa, Készegfalva, Kolozsnéma, Komáromfüss, Lakszakállas, Megyerics, Nagykeszzi, Nagymégyer, Nemesócsa, Orsújfalu, Szilas, Szimó, Tany, Túrisszakállas, and Udvardi járás. The table contains detailed demographic and linguistic data for each community across the specified years.

ellenkezőleg a középkorban Bars és Nyitra megyék déli része is színmagyar volt.¹⁾ Ma tótok az Udvardi és Tatai járásban laknak. Az Udvardi járásban a tótmagyar községek 3 szigetet képeznek. Legnagyobb az, mely a járás északi részén, Kisbaromlak, Komáromszemere, Komáromcsehi, Kolta, Jászfalu községekből áll, amelyekhez csatlakozik Csúz és Für csekély tót lakossága. A második szigetet Ógyalla, Újgyalla, Bagota, Imely alkotják, harmadik pedig a magyar községek közé ékelt és ma már majdnem teljesen elmagyarosodott Kurtakeszi. Azonban e járásban, ezen át történvén a tótok beszivárgása, majdnem minden községben van néhány tót család, talán csak Hetény, Izsa, Kürt, Madar és Perbete mentesek. Az Udvardi járásban lakó tótok mind katolikusok. A Tatai járásban eredetileg 4 községben laktak: Bánhidán, Vértesszöllösön és Tardoson katolikusok, Oroszlányon evangélikusok, akik a többitől már vallásuknál fogva is elkülönülnek és inkább a szomszédos evangélikus Bokod népességével keverednek. Újabban azonban sok tót bányamunkás van Felsőgallán és Tatabányán is. A Csallóközi járásban 1910-ben kimutatott tótok kizárólag az uradalmakban alkalmazott, más vármegyéből behozott cselédek, a Gesztesi járásban összeirtak pedig főleg katonák voltak a komáromi várnak szőnyi területen fekvő erődeiben. A 18. században a tótság jobban el volt terjedve: voltak a Csallóközben is, Ekecsen, Örsújfalun és Ekelen, ez utóbbiban ma is van Tót-ucca, a Gesztesi járásban: Szákon mely valamikor tiszta tót falu volt, de már rég elmagyarosodott, papjuktól azonban megkivánták a tót prédikációt akkor is, mikor már nem értették; valamint Bokodon, ahol szintén az egyik mellékuccának máig Tót-ucca a neve, de Fényes állítását, hogy Bokod tótokból magyarosodott volt a el, nem fogadhatjuk el, mert az evangélikus egyház nyelve itt alapításától fogva magyar volt.²⁾ Nagyobb számban lakhattak tótok Szomoron, ahol szintén van Tót-ucca.

A XVII. sz. 70-es éveiben Csepet is megszállították tótokkal, de ezek, mihelyt leteltek a szabados esztendő, megszöktek.³⁾ Az 1773-ban összeállított Helységnévtár¹⁾ Szendet is

¹⁾ L. Iványi Béla: Pro Hungaria Superiore. Felsőmagyarországi. Debrecen, 1919.

²⁾ Payr Sándor: Egyháztörténeti emlékek. Forrásgyűjtemény a dunántúli ág. hitv. evangélikus egyházkerület történetéhez. Sopron, 1910. 375 l.

³⁾ L. Csep birtoktörténetére vonatkozólag a Kisbér és Vidéke 1901. és 1902. évfolyamaiban közölt cikkeimet.

⁴⁾ Lexicon Universorum regni Hungariae Locorum Populosorum. Magyarország helységeinek 1773-ban

tót községként tünteti föl, ami helytelen, mert ha a vele szinte összeépült Szák-ról át is került esetleg egy-két tót, Szend a kurta nemesek egyik főfészke, mindig magyar volt. Nyilvánvaló célzatossággal készült ezen 1773. évi jegyzék alapján Petrov néprajzi térképe¹⁾ mikor az Udvardi járás egész északi részét tiszta tótnak jelzi, noha ott sok magyar lakott akkor is.

Külön tót községnevek egyáltalán nincsenek. Amennyiben egyes dűlőket tótul is neveznek, azok csak a magyar nevek fordításai.

A tótok letelepüléséről, éppen mert nem egyszerre történt, kevés adatunk van. 1622-ben keletkezett Szák, a XVII. sz. végén szállította meg bodorfalvi Baranyay Gáspár az akkor kezébe került Kurtakeszit, a XVIII. sz. elején foglalták el Oroszlányt, Bánhidát, Szöllőst, Tardost, és az Udvardi járásban Újgyallára is ekkor hozták a Csúzyak a mai lakosság tót őseit. Ekkoriban szállítottak tótok Ekecsre az urasági telkeken lakó, de az urbért vállalni nem akaró nemesek helyére. A többi községbe lassú beszivárgás útján jutottak. Az Udvardi járás lakosainak jegyzékében a XVIII. sz. folyamán egyre sűrűbben találkozzunk tót eredetre utaló nevekkal. Ez a beszivárgás máig tart. Nyitra, Bars, Pozsony megyéből évről évre sok tót jön Komáromba. A megye tót lakosságának majdnem egyharmad része a megyén kívül született. A Komárom városában állomásozó katonaságnak jó része tót volt. (1900-ban 3180-ból 1236.) A cseh-tót megszállás óta a megindított telepítés folyamánaként a Csallóközi járásnak több, előbb tiszta magyar községe Apáca-szakállas, Csallóköz-aranyos, Csicsó, Ekecs, Nagymegyér, Megyerics, Tany vegyes magyar-tót községgé lett.

A tót anyanyelvűeknek a megyében való eloszlását, vallását, és a tót nyelvnek elterjedését a magyarok között a VIII. tábla mutatja.

*

A zsidók Magyarországon az Árpád házból való királyaink alatt kedvező viszonyok között éltek. A XII. század előtt az ország többi lakosaitól jogilag nem különböztek, amiben nem csekély része volt annak, hogy már a honfoglaló magyarokkal is jöttek be zsidók. Valószínűnek tarthatjuk, hogy zsidók vármegyénkben is voltak. Mikor pedig — különösen Kálmán királynak az országon át-

készült hivatalos összeírása. Kiadja a Magyar békeküldöttség. Budapest, 1920.

¹⁾ Prof. A. Petrov: Narodopisna Mapa Uher podle úřehodního lexikonu osad z roku 1773. V Praze, 1924.

vonuló keresztshadaktól bántalmazott zsidók védelmére tett intézkedéseinek hatása alatt — nagy számmal vándoroltak be a cseh és német zsidók Erec-Hágár-ba, — ahogy hazánkat héber nyelven hívták, — bizonyára ezek közül is többen ragadtak Komárom megyében, mely a fő közlekedési útvonalba esett. Különösen akkor juthattak a zsidók nagyobb jelentőségre, mikor IV. Béla a tatárjárás után Komárom várát és a hozzátartozó 21 faluból álló vár birtokot és a Tata mellett levő malmot Henuk (Henel) Ausztriából bevándorolt zsidó kamaraispánnak és Wolvelinus (Welven, Velvin = Wölflin, más-kép Lublinus = Löbl), Neklinus, (Nikkel, Nikkul — Miklós), és Oltmannus (Altman) nevű fiainak adományozta, akik atyjuk halála után a királynéi birtokok harmincad jövedelmét is bérelték.¹⁾

Idővel a zsidók főfészke, úgy látszik, Tata lett, különösen midőn ez a város Zsigmond és Mátyás alatt királyi székhelyé emelkedett és ezáltal meglehetősen fellendült. A XV. sz. végén Kohn S. szerint²⁾ itt közepes nagyságú zsidó gyülekezet volt, kb. 500 taggal. A polgárság a jelek szerint ellenszenvvel viseltetett irántuk és alig vették híret Mátyás halálának, zavargás tört ki, mire Korvin János herceg egyrészt, mert a zsidók uzsoráskodásaikkal kiszipolyozták a polgárokat és a körülöttük lakó jobbágyokat³⁾, másrészt tekintettel a lelki betegségekre, melyek a Jézus ellenségeivel való érintkezés és együttlakás folytán a keresztyénekre ragadnak⁴⁾ a zsidókat Ó-Tata városából kiűzette⁵⁾.

1518-ban II. Lajos védlevelet ad többek között két tatai zsidónak, akiknek egyikét Zarwas-nak hívták⁶⁾.

A török világ idejéből sem hiányoznak az adatok a zsidókra. 1617-ben Komárom város jegyzőkönyve megemlékezik Todorosz és Mendöl nevű zsidókról,⁷⁾ 1690-ben Komáromban

egy zsidó megkeresztelése említettik, de csak a török kitakarodása után megindult zsidó bevándorlás révén terjedtek el. A Helytartótanács a zsidó bevándorlás meggátlására elrendelte lakóhelyeik szerint való összeírásukat.¹⁾ Komárom vármegyéből az 1736. évi összeírás adatait ismerjük.²⁾

Ettől kezdve a zsidók térfoglalását meggyénkben a IX. sz. tábla mutatja.

Adataink szerint 1736-ban 9 helységben összesen 180 zsidó élt, köztük 38 családfő, az 1767/8. évi összeírásban³⁾ már 36 községben 97 családfő van felvéve, pedig a tatai zsidók száma nincs is megadva, mert a tatai zsidók türelmi adóját nem az egyesek, hanem a hitközség általánosságban fizette. Alig túlzunk, ha a zsidó családok számát ebben az évben 120-ra tesszük. Komárom sem szerepel ebben az összeírásban, mert 1745-ben szabad királyi várossá lévén, benne zsidók II. József idejéig nem lakhattak. A zsidók száma a XIX. század elején közel járt a három ezerhez, a szabadságharcig 4701-re emelkedett. Különösen nagy volt a zsidók beözönlése az alkotmány helyreállítása után, a zsidók egyenjogúsítása következtében. A Bach-korszak alatt a zsidók száma alig változott, 1860-tól 1869 ig azonban 1506 fővel szaporodott, a gyarapodás 1869 és 1880 között már csak 975, 1880—1890 között pedig csak 157 volt. Ettől kezdve a zsidók számában következetes fogyás észlelhető, 1920-ig számuk leszállott 6287-re. E csökkenés magyarázata az, hogy a zsidók egyre nagyobb mérvben tömörülnek városokba, a falukat, ahol az egyre-másra keletkező szövetkezetek erős konkurrenciát támasztanak, elhagyogatják. Ezt látjuk Komárom megyében is, ahol a csökkenés kizárólag a falukat érinti, míg egyes nagyobb forgalmú helyeken számuk az utolsó évtizedekben is szaporodott, nyitva hagyva a kérdést, vajjon a zsidó emeli-e a forgalmat, vagy az emelkedő forgalom vonzza a zsidót. Legfontosabb helyeik Komárom vármegyében Komárom városa, ahova mihelyt II. József megengedte nekik a szabad királyi városokban való letelepedést, mindjárt kb. 400-an költöztek és számuk 1910-ig 2380-ra emelkedett. 1920-ban a cseh igazgatás alatt álló balparti részen 2108, a jobbparti részen (Újváros) 153 zsidó volt. Második fő fészük Tata és az azzal, ha nem is jogilag, de tényleg egy

¹⁾ Fejér Cod. dipl. IV. 3, 283, 443 l. után Kohn S.: A zsidók története Magyarországon I. 101. és 118. l., VII. függelék. — Magyar—zsidó oklevéltár. (Kiadja az I. M. I. T.) I. köt. 26. és 27. számok. — Monogr. 140. l.

²⁾ I. m. 394. l.

³⁾ Iudei ipsi omnes fere opidanos nostros et reliquos iobagiones circum commorantes usurarum exactione enervaverunt. Magyar zsidó oklevéltár 223 l.

⁴⁾ Intendens... animarum letales et corruptos atque pestiferos morbos quibus ipsi iobagiones nostri opidi ex cohabitatione iudeorum inimicorum videlicet Jesu christianorum omnium regis gravabantur, vulnerantur et inficiebantur. u. o. 226. l.

⁵⁾ Wenzel Gusztáv: Tata fénykora 8. l. (Értekezések a tört. tud. köréből. Kiadja a M. T. Akad. VIII. köt. 9. füzet). — L. még a Magyar-Zsidó Oklevéltár. I. köt. 178. sz. és Csánki i. m. 420 l.

⁶⁾ Kohn S. i. m. 52. mell. 463. l.

⁷⁾ Gyulai R.: Török világ K. vm.-ben, 35. l.

¹⁾ Bergl József: Magyarországi zsidók története. 62. l.

²⁾ Acsády Ignác: Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában (M. Stat. Közl. Új f. XII.)

³⁾ Komárom vm. levéltárában.

IX. A zsidók száma, anyanyelve, magyarul és németül tudása községenként.

K ö z s é g	1736		1767/8		1864		1869		1880			1890			1900			1910			1920		
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23
1. Csallóközi járás																							
Alsógellér	—	—	—	—	5	10	13	5	5	8	8	23	2	7	7	—	—	5	5	5	—	—	5
Apácaszakállas	—	—	—	4	20	35	27	34	—	25	23	2	—	24	23	—	—	10	10	10	—	—	20
Bogya	—	—	1	20	17	19	19	8	—	3	2	1	—	24	24	—	—	4	4	4	—	—	10
Csallóközarányos	—	—	3	7	35	63	66	65	—	62	62	—	—	62	62	—	—	71	71	37	—	—	87
Csicsó	—	—	—	15	—	80	70	65	—	61	61	—	—	50	50	—	—	44	44	25	—	—	25
Ekecs	—	—	—	3	—	35	23	15	—	37	33	—	—	38	37	—	—	41	41	23	—	—	23
Ekel	—	—	—	7	—	42	27	25	—	25	25	—	—	34	34	—	—	20	20	8	—	—	8
Felsőgellér	—	—	—	5	—	8	5	5	—	4	4	—	—	3	3	—	—	7	7	2	—	—	2
Gúta	—	—	—	—	8	124	124	74	48	153	153	—	—	166	158	—	—	220	220	112	—	—	112
Izsap	—	—	—	7	—	9	7	7	—	7	7	—	—	6	6	—	—	—	—	—	—	—	—
Kanocsa	—	—	—	55	—	48	68	36	29	75	75	—	—	57	57	—	—	81	81	49	—	—	49
Keszegfalva	—	—	—	19	—	22	13	13	—	5	5	—	—	14	14	—	—	13	13	4	—	—	13
Kolozsnéma	—	—	—	17	—	20	14	14	—	6	6	—	—	8	7	—	—	5	5	5	—	—	5
Komáromfűss	—	—	—	—	—	6	6	6	—	6	6	—	—	4	4	—	—	14	14	8	—	—	8
Lakszakállas	—	—	—	40	—	46	24	21	1	19	19	—	—	17	17	—	—	10	10	6	—	—	6
Megyercs	—	—	—	8	—	23	23	23	—	9	9	—	—	7	7	—	—	8	8	3	—	—	3
Nagykeszi	—	—	—	—	4	15	20	16	—	25	25	—	—	14	14	—	—	8	8	4	—	—	4
Nagygye	—	—	—	—	24	32	20	20	—	392	383	—	—	383	382	—	—	381	381	177	—	—	177
Nemesócsa	—	—	—	105	—	292	354	326	8	49	49	—	—	51	51	—	—	51	51	27	—	—	27
Nemesócsa	—	—	—	15	—	63	57	53	3	18	18	—	—	8	8	—	—	5	5	3	—	—	3
Órsújfalu	—	—	—	—	—	13	12	12	—	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Szilás	—	—	—	—	—	6	4	4	—	41	40	—	—	23	22	—	—	22	22	15	—	—	15
Szímó	—	—	—	—	—	24	36	35	—	20	20	—	—	15	15	—	—	18	18	15	—	—	15
Tany	—	—	—	—	—	35	24	23	—	24	24	—	—	13	13	—	—	10	10	4	—	—	4
Túrisszakállas	—	—	—	6	—	6	11	9	—	24	24	—	—	13	13	—	—	10	10	4	—	—	4
Összesen	17	76	54	1.121	1.339	1.435	1.917	1.340	422	1.855	1.604	205	1.595	1.492	87	65	1.331	1.240	818	51	40	989	
2. Udvardi járás																							
Bagota	11	52	7	153	150	150	60	1	58	50	50	—	34	32	2	2	32	32	26	—	—	—	30
Bajcs	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Csuz	3	14	13	244	169	170	251	191	47	214	184	23	186	164	22	16	143	135	99	7	—	—	108
Dunaradvány	—	—	—	5	19	15	29	26	—	44	44	—	53	53	—	—	20	30	22	—	—	—	35
Für	—	—	—	68	40	41	41	40	—	33	33	—	14	14	—	—	24	17	9	—	—	—	17
Hetény	—	—	—	—	—	30	38	7	—	34	34	—	28	25	3	3	24	24	11	—	—	—	14
Imely	—	—	—	—	—	25	47	35	—	37	37	—	23	23	—	—	18	16	12	—	—	—	25
Izsa	—	—	—	—	—	11	10	10	—	10	10	—	12	12	—	—	15	15	4	—	—	—	15
Jászfalu	—	—	—	14	—	50	62	6	45	60	26	16	45	41	—	—	42	39	28	—	—	—	40
Kisbaromlak	—	—	—	7	—	7	19	16	—	12	9	—	2	9	—	—	10	10	8	—	—	—	10
Kolta	—	—	—	309	362	392	136	64	58	136	113	14	170	160	7	3	150	128	93	—	—	—	116
Komáromcsehi	—	—	—	7	—	15	10	5	—	14	11	2	8	6	—	—	11	3	3	—	—	—	10
Komáromszemere	—	—	—	42	—	50	69	44	44	59	25	34	51	30	10	9	49	30	19	—	—	—	48
Komáromszentpéter	—	—	—	—	—	25	66	94	17	108	107	23	67	66	4	3	52	48	30	—	—	—	48
Kürtakeszi	—	—	—	42	—	80	88	68	17	88	65	23	124	123	—	—	92	89	37	—	—	—	—
Kürt	—	—	—	—	—	15	50	69	22	162	152	9	44	42	—	—	32	32	23	—	—	—	47
Madar	—	—	—	7	—	46	48	47	—	44	46	—	58	58	—	—	40	40	20	—	—	—	19
Marcelháza	—	—	—	8	—	53	89	77	9	46	46	—	3	20	—	—	17	17	15	—	—	—	40
Martos	—	—	—	—	—	13	17	14	2	20	16	—	23	20	—	—	18	18	15	—	—	—	23
Naszvad	—	—	—	—	—	15	71	49	17	71	71	—	70	69	—	—	60	60	36	—	—	—	12
Ógyalla	—	—	—	8	—	20	80	71	2	213	187	24	169	162	7	7	173	170	102	—	—	—	118
Perbete	—	—	—	195	—	231	272	174	87	147	141	33	147	143	4	3	117	116	73	—	—	—	92
Udvard	—	—	—	—	—	30	133	116	5	147	141	4	147	143	4	3	136	131	85	—	—	—	127
Ujgyalla	—	—	—	10	—	39	26	25	—	22	4	18	17	16	—	—	13	13	6	—	—	—	4
Összesen	17	76	54	1.121	1.339	1.435	1.917	1.340	422	1.855	1.604	205	1.595	1.492	87	65	1.331	1.240	818	51	40	989	

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	
3. Gesztesi járás																								
Ács			7	231	287	300	255	189	184	2	156	154	1	137	133	4	2	164	158	88	6	6	123	
Aszár			—	10	6	8	19	14	14	—	37	37	—	16	14	—	—	16	16	12	—	—	26	
Báná			—	51	89	90	54	62	54	7	44	44	—	67	63	3	—	66	64	38	—	—	41	
Bokod			—	9	13	10	29	39	18	19	45	45	—	46	46	—	—	34	34	14	—	—	17	
Császár			—	—	14	14	57	61	34	24	27	27	—	27	25	2	—	26	25	14	—	—	18	
Csép			—	—	6	10	19	4	3	—	9	9	—	10	10	—	—	10	10	5	—	—	10	
Dad			—	—	26	10	23	23	3	—	11	10	—	14	14	—	—	20	20	12	—	—	13	
Efe			—	—	12	13	18	12	9	2	11	9	—	7	7	—	—	9	9	3	—	—	5	
Kisbér			—	—	15	15	191	327	307	9	394	391	—	311	303	8	6	316	313	175	—	—	216	
Kisigmánd			—	—	44	30	26	21	19	—	9	9	—	5	5	—	—	3	3	2	—	—	7	
Kocs			—	—	10	10	39	52	48	—	42	42	—	33	33	—	—	44	44	18	—	—	35	
Kömlőd			—	—	102	100	49	69	62	1	23	23	—	25	25	—	—	17	17	18	—	—	11	
Mocsa			—	—	10	10	41	38	33	5	50	50	—	53	53	—	—	36	36	17	—	—	31	
Nagyigmánd			—	—	11	10	15	15	12	—	63	62	—	67	63	4	—	64	64	31	—	—	61	
Szák			—	—	15	5	4	12	12	—	17	14	—	10	10	—	—	11	11	4	—	—	9	
Szend			—	—	7	15	17	19	19	—	24	24	—	22	20	—	—	19	19	4	—	—	21	
Szóny			—	—	4	5	30	47	44	—	90	84	—	72	67	5	4	71	65	37	—	—	48	
Tárkány			—	—	31	25	38	37	36	—	28	28	—	30	30	—	—	17	17	9	—	—	21	
Vértsekethely			—	—	5	5	4	12	12	—	14	14	—	3	3	—	—	2	2	2	—	—	—	
Összesen	1	3	25	457	703	685	928	1.074	965	70	1.092	1.076	13	953	924	26	18	945	927	499	12	10	—	713
4. Tatai járás																								
Agostyán			—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	—	—	—	—	
Alsógalla			—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	30	27	19	—	—	—	
Baj			—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	1	1	—	—	—	
Bánhida			—	—	6	9	22	12	4	—	12	11	—	30	30	—	—	49	47	29	—	—	—	
Dunaalmás			—	—	9	9	22	19	18	—	44	42	—	19	18	—	—	6	6	3	—	—	—	
Dunaszentmiklós			—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Fejségalla			—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Gyermely			—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Héreg	1	10	—	—	21	20	24	18	17	—	12	12	—	12	11	—	—	7	9	6	—	—	—	
Kecskéd			—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Környe			—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Naszály			—	—	20	6	16	17	6	—	15	14	—	18	18	—	—	—	—	—	—	—	—	
Neszmély			—	—	4	5	11	21	20	—	20	20	—	28	28	—	—	22	22	18	—	—	—	
Oroszlány			—	—	6	10	10	16	13	—	9	9	—	18	18	—	—	27	27	10	—	—	—	
Szomód			—	—	23	15	24	24	10	14	20	18	—	21	21	—	—	14	14	8	—	—	—	
Szomor			—	—	4	5	23	37	32	4	25	25	—	16	16	—	—	10	10	5	—	—	—	
Tardos	1	5	—	—	—	5	—	8	—	7	7	—	—	5	4	—	—	4	—	8	—	—	—	
Tarján			—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Tata	15	65	—	—	1.211	650	599	636	500	120	673	612	55	584	562	18	11	522	509	302	—	—	—	
Tatabánya			—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Tóváros			—	—	72	302	345	401	347	41	459	433	26	450	445	5	2	405	400	206	—	—	—	
Vértessomló			—	—	4	—	13	4	—	4	8	8	—	12	12	—	—	7	7	7	—	—	—	
Vértesszőlős			—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Vértestolna			—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Összesen	17	80	2) 13	481	1.435	1.080	1.197	1.306	1.039	223	1.416	1.300	108	1.363	1.319	38	20	1.397	1.353	793	35	32	—	
Járások együtt	35	159	2) 97	2.401	3.844	3.793	4.793	5.340	4.238	821	5.439	5.028	354	4.939	4.750	162	113	4.739	4.568	2.654	115	97	—	
Komárom t. (Balpart)	3	21	—	—	857	1.026	1.482	1.851	1.549	209	1.925	1.788	93	2.296	2.066	213	156	2.380	2.238	1.358	123	104	—	
Komárom-Ujváros	—	—	—	6	—	—	50	109	82	22	93	73	17	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Összesen	38	180	2) 97	2.816	4.701	4.819	6.325	7.800	5.869	1.052	7.457	6.889	464	7.235	6.816	375	269	7.119	6.806	4.012	288	201	—	

1) Az 1884. évi adatok Hornyánsky: Geographisches Lexikon des Königreichs Ungarn. 2. kiad. Pest, Heckenast c. könyvből valók. — 2) Tata nélkül.

vároست képező Tóváros. A két városban számuk 1920-ban közel járt a 800-hoz. A Csallóközi járásban főhelyük Nagymegyer, ahol, 1910-ről 1920-ra 35-tel szaporodva, már 416-an voltak s a népességnek 10%-át tették, de számuk Gútán is meghaladta a 200-at, 50-nél több zsidó volt még Nemesócsán, Csallóközarányoson és Kamocsán.

Az Udvardi járás községeiben, ahol pedig valamikor legtöbb voltak, erősen fogy a zsidók száma, 100-nál többen vannak Csúzon, Koltán, Ógyallán és Udvardon.

A Gesztesi járásban legtöbb zsidó van Kisbéren (216), bár itt számuk az utolsó években 100-al fogyott. 50-nél többen vannak Ácson és Nagyigmádon.

A Tatai járásban Tatán és Tóvároson kívül számuk csak a bányavidék községeiben Felsőgallán és Tatabányán haladja meg a 100-at, ellenben több sváb község egészen zsidómentes.

A komárommegyei zsidók ú. n. askenázi zsidók és legnagyobb részük Morvaországból származnak. 1736-ban a 38 családfő közül 28 morvaországi, 3 csehországi, 4 magyarországi, 1 egyéb ausztriai és 2 ismeretlen származású volt. Megyénkbe főleg Nyitra megyén át kerültek és az akkoriban virágzó és a zsidóknak kitűnő működési tétel kínáló Tata városán kívül elsősorban az Udvardi járásban telepedtek le. 1736-ban az összeírt 38 családfő közül 17 az Udvardi járásban, 1 a Gesztesiben, 15 Tata városában, 2 a Tatai járás más községeiben élt. A zsidók számát tekintve, az Udvardi

járás állt első helyen egészen 1910-ig, mikor a zsidók számában beállott csökkenés következtében ez a járás a Tatai mögé került.

A zsidók számának csökkenése egyáltalában nem jelenti a zsidó bevándorlás csökkenését, csak azt, hogy az elvándorlás nagyobb, mint a bevándorlás. A zsidó mozgékony kereskedő nép, egyáltalában nem ragaszkodik a röghöz, mindig azokra a helyekre vándorol, ahol könnyebben tud üzérkedni. 1848 előtt, amikor a földesúr tetszésétől függött, megengedi-e letelepedésüket vagy sem, leginkább a nemes községekben Koltán, Csúzon, Ógyallán, Ácson, Kömlődön találjuk őket. 1848 után ellepik a többi községeket is, hogy újabban inkább a városok felé törekedjenek. A zsidók eme mozgékonyának következménye, hogy a Komárom megyében élő zsidóknak csak 56%-a (7.119-ből 4.162) született Komárom megyében és több mint $\frac{2}{5}$ -részük (2.857) bevándorolt.

A zsidóság társadalmi megoszlását az 1900. és 1910. években a X. sz. tábla mutatja.

1736-ban a 38 zsidó családfő közül csak 2 árendás, 9 iparos (1 fuvaros, 3 kocsmáros, 1 mézárós, 3 pálinkafőző, 1 szabó), 17 kereskedő (köztük 12 házaló) és 10 más foglalkozású volt. 1910-ben a kereskedőknek több mint fele, sőt az önálló kereskedőknek kétharmad része zsidó volt. Zsidó volt a nagybirtokoknak is kétharmad része, de a nagy- és középbirtokosok, az önálló iparosok és a szabad foglalkozásúak közt is meghaladta arányuk

X. A zsidók megoszlása foglalkozás szerint az 1900. és 1910. években.

Foglalkozási csoportok	Összes népesség				Zsidók			
	összesen		keresők		összesen		keresők	
	1900	1910	1900	1910	1900	1910	1900	1910
Östermelés	117.379	115.205	48.961	44.640	503	446	198	155
Ebből:								
nagybirtokos	40	45	10	12	7	6	3	2
középbirtokos	557	469	229	184	43	70	14	33
bérlő 100 holdon felül	231	220	74	68	142	134	43	41
kisbirtokos 50 holdon felül	1.447	1.532	594	636	39	33	17	16
" " alul	53.487	56.487	22.698	22.203	142	56	73	28
gazdasági tisztviselő	470	528	167	178	99	113	36	37
mezőgazdasági cseléd	20.567	21.327	7.371	7.374	21	20	7	3
mezőgazdasági munkás	39.161	32.654	17.389	13.352	10	11	5	4
Bányászat, kohászat, ipar; kereskedelem, hitel; közlekedés	38.724	60.609	15.346	23.106	5.452	5.406	2.113	2.016
Ebből:								
önálló iparos	13.624	14.542	4.058	4.408	1.642	1.618	486	480
önálló kereskedő	3.074	3.335	932	1.028	2.482	2.359	668	676
Közszolgálat, szabad foglalk.	4.597	5.602	1.722	2.132	523	585	167	201
Véderő	4.746	4.899	4.242	4.256	272	217	236	165
K. m. n. napszámos	3.986	3.867	1.701	1.702	38	7	13	4
Házicseléd	4.640	4.552	3.935	3.821	37	19	37	19
Egyéb és ismeretlen	5.952	7.116	2.241	3.023	410	439	168	173
Összesen	180.024	201.850	78.148	82.680	7.235	7.119	2.932	2.733

a 10%-ot. 1913-ban a megye és város területén 199 száz holdat meghaladó szabad birtok volt, összesen 123.310 kat. hold területtel, ebből 35 birtok 24.756 kat. hold területtel, zsidók tulajdonát képezte. Vagyoni helyzetükre legjellemzőbb, hogy ugyanazon évben a megye (a városra nincsenek adataim) 500 legtöbb adót fizetője közül 131 zsidó volt. (A Csallóközi járásban 76-ból 26, az Udvardiban 171-ből 61, a Tataiban 80-ból 20, a Gesztesiben 167-ből 24.) Ezek az adatok mutatják leginkább, mennyire elhatalmasodott a zsidóság, milyen nagy utat tett meg 1736-tól mostanáig.

Nagyot haladt a zsidók nyelvi magyarosodása. 1880-ban 7.300 zsidóból még 1.052, 1910-ben 7.119-ből már csak 238 vallotta magát német anyanyelvűnek, de még ennél is többet mond az, hogy ebben az évben már 2.794 zsidó nem tudott németül.

A bevándorolt zsidók általában német anyanyelvűek.

A megye területén összesen 9 rabbiállomás van. Az elszakított részen 6 rabbi van, Komáromban 2, Csúzon, Koltán, Nagymegyeren, Ógyallán; Komáromban kongresszusi és orthodox gyülekezet van, Ógyallán statusquo, a többi helyen orthodox. A megmaradt részen 3 lelkészség működik: Ácson, Tatán és Kisbéren, melyek közül az első orthodox, az utóbbiak kongresszusiak.

*

A cigányok számáról a népszámlálások eredményei hiányosan tájékoztatnak, mert nem a cigányfajhoz tartozókat, hanem csak a cigány anyanyelvűeket és a cigányul beszélni tudókat mutatják ki. A két csoport bátran összefoglalható. A cigányok zárkózott természetűek, nem cigányokkal szemben nagymértékben bizalmatlanok és cigányvultukat titkolni igyekeznek, közbük férközni nagyon nehéz. Ezért cigányul tudó igazi magyar nagy ritkaság. A statisztikában ilyenekül kimutatottak csak olyan cigányok, mint a cigány anyanyelvűek, legfeljebb az asszimilálódásnak egy árnyalattal magasabb fokán. Igaz, hogy a cigányok nagyobb részt már egymás közt is magyarul beszélnek, esetleg cigány szavakkal tarkázva beszédjüket („adj egy kis márót“), de nem kell bővebben magyaráznunk, hogy azért még egyáltalában nem tekinthetők a magyarságba beolvadtaknak. Szokásaik, erkölcsök élesen elválasztják őket a többi lakosoktól. Megyénkben a letelepedett cigányok is többnyire a többi lakosoktól elkülönülve cigány ghetókban laknak és ghetójuk sokszor külön névvel is

jelöltetnek. (Tatán és Ácson Péro, Perbetén Cigányváros vagy egyszerűen Város, Kömlődön Almás és Cigányvölgy, Kürtön Kandi, Császáron és Csicsón Cigány-uca, Dadon Cigánysor stb.).

A cigány anyanyelvűek és a cigányul tudó magyarok száma az 1880., 1890. és 1910. évi népszámlálások adatai szerint így alakult:

	cigány anyanyelvű	cigányul tudó nem cigány anyanyelvű	együtt
1880-ban	246	453	699
1890-ben	87	308	395
1910-ben	206	538	744

Az 1900. évi népszámlálás adatai nem szerepelnek, mert az ezen népszámlálásról szóló jelentés csak a cigány anyanyelvűek számát adja (mindössze 60, valamennyi a megyében), a magyarok cigányul tudását ellenben nem mutatja ki. Az 1880. évi adatokhoz 3%-ot hozzá kell számítani, mert ezen népszámlálás alkalmával, téves felfogás alapján, a beszélni nem tudókat anyanyelv szerint nem részletezték. Ehhez képest a cigány anyanyelvűek és cigányul tudók száma 1880-ban tényleg valamivel meghaladta a 700-at és számuk 1890-ig 395-re szállt le, hogy azután 1910-ig ismét 744-re emelkedjék. Miután a cigány nyelv térfoglalásáról szó sem lehet, nyilvánvaló az 1890. évi felvétel hibás volta. Hangsúlyozzuk, hogy a népszámlálási adatok csak a cigány nyelven beszélőket tüntetik fel, nem pedig az ethnikai értelemben vett cigányokat, kiknek száma jóval nagyobb: több mint háromszor akkora. Közigazgatási, főleg közbiztonsági okok miatt egyre érezhetőbbé vált a cigányügy rendezésének szüksége és ennek első feltétele a cigányok pontos számának ismerete. Megyénkben is, míg a cigányfajhoz tartozók alig teszik az összes népesség másfél százalékát, a vagyon ellen elkövetett bűncselekményeknek majd 5 százalékát ők követték el.¹⁾ A rendezés első lépése gyanánt 1893 jan. 31-én összeírták az országban található összes cigányokat,²⁾ tekintet nélkül az anyanyelvükre. Ezen összeírás megyénkben, ideértve Komárom városát is, 55 községben

¹⁾ Az 1909—1918. években elítéltetett Komárom vm. és város területén elkövetett lopásért összesen 1954, ebből 94 cigány; jogtalan elsajátításért összesen 226, ebből 9 cigány; orgazdaságért összesen 420, ebből 17 cigány, csalásért összesen 121, ebből 5 cigány, hatóság elleni erőszakért 105, ebből 4 cigány; magánlaksértésért összesen 62, ebből 5 cigány.

²⁾ L. A Magyarországon 1893 január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei. M. Stat. Közl. Új folyam. IX.

2347 cigányt talált. Az összeírt cigányok közül csak 715 tudott cigányul. Az 55 cigánylakta község közül a cigányok 29-ben a többi lakostól teljesen elkülönülve, 5 ben elkülönülve és vegyesen, 21-ben vegyesen éltek, de nem volna érdektelen kinyomozni, hogy az utóbbiak közül hány lett az idők folyamán csak azért vegyes lakosságúvá, mert a község terjeszkedése következtében a szegényebbek a cigánysoron építettek házakat.

Az összeírás eredményei csak járásokonként közöltettek és azért nem tájékoztatnak arról, hogy a cigányok a községek között hogyan oszlanak meg.

Erről bizonyos mértékig csak az 1910. évi népszámlálásnak közzé nem tett anyagából tájékozódhatunk, amennyiben ott ki vannak mutatva a cigány anyanyelvűeken és a cigányul tudókon kívül egyrészt a kóbor cigányok, másrészt a cigányzenészek. Jóllehet ezek a kategóriák¹⁾ a cigányságnak csak kb. kétharmadát teszik ki és a cigányok közül sokan mint napszámosok, iparosok, kupecok, gazdasági és házi cselédek keresik kenyerüket, akiknek száma azonban a népszámlálási adatokból nem tűnik ki,²⁾ mégis ezek az adatok összevetve a cigány nyelv ismeretével is — amint azt a XI. sz. táblázatban összeállítottuk, elég jó képet adnak a cigányok területi megoszlásáról.

A közölt adatok szerint legtöbb cigány él a Gesztesi járásban (1893-ban 658), ahol csak Csep, Kisigmánd, Kocs és Szend községekben nincs cigány. Legnagyobb telepeik Ács és Kisbér. Kömlődön, ahol valamikor egész falut képeztek a cigányputrik, számuk a népszámlálás szerint már megfogyatkozott. Etén 1910-ben nincs cigány kimutatva, cigányfajúak azonban itt is élnek, a falu északi végéhez csatlakozó külön telepük van (1880-ban még volt 1 cigányul tudó köztük) és az apáti pusztai cselédség mellett ők adják Ete kath. népességét.

Második helyen jön az Udvardi járás (1893-ban 528), ahol szintén kevés község ment tőlük. Itt a legtöbb cigány Udvardon, Kürtön, Ogyallán (Sárad községrészben) és Marcelházán él. Számszerint legkevesebb a cigány a Csallóközi járásban (1893-ban 447 — 1.43%). Csallóköz-Aranyoson, ahol legszámosabban vannak (a Kakal partján), kezdenek a paraszt-

ságba beolvadni. Nagyobb telepeik még Gúta, Nemesócsa, Nagymegyér, Szímő és Apáca-szakállas. Aránylag legkevesebben vannak a Tatai járásban (1893-ban 492 — 1.33%). A sváb községek közül csak Tolnán található, ahol a falutól kb. 1 km nyire, az országút mentén szokott egy sátoralja tanyázni. Komárom városában 1893-ban 222 cigány volt (1910-ben 56 kereső zenész, 122 eltartott).

A cigányok összes számát tehát kerekén 2500-ra tehetjük és ez a szám évtizedek óta alig változott, de korábbi évtizedekben a kóbor cigányok sűrűbben járták a falvakat. A letelepedett cigányok elmagyarosodása a nyelvhasználat szempontjából meglehetősen előrehaladt, mint fentebb említettük, alig egyharmadrészük tud még cigányul.¹⁾

A cigányok, legalább külsőleg, kivétel nélkül katolikusoknak vallják magukat, a katolikusokra vonatkozó statisztikai adatok vizsgálásánál tehát nem hagyható figyelmen kívül, hogy majdnem 2%-uk cigány.

A cigányok, nem lévén adóalanyok, régi népösszeírásokban nem szerepelnek. A régi íráskor legfeljebb bűncselekményeikkel kapcsolatban foglalkoznak velük. Úgy látszik, ők is a községek legutóbbi megszállásakor, a XVII. sz. második felétől kezdve költöztek be. 1651-ben az esztergomi érsek tiltakozik a vármegye közgyűlése előtt, hogy jószágait cigányok megszállják.²⁾ 1652-ben a komáromi polgárok az egyiptomi cigányok, mint kóbor és nyilvános tolvajok ellen felkeltek és őket a város határából kiűzték.³⁾

*

Vármegyénkben még száz évvel ezelőtt, ha nem is számuknál, de vagyonuknál fogva számottevő elemet alkottak a gör. kel. vallású *rácok*. Betelepedésüknek két szakaszát különböztethetjük meg. Első ízben 1527-ben Bakich Pál hívására jöttek Komáromba⁴⁾ szerb hajósok; a naszádosok jórészt közülök kerültek ki. Főleg a Baross- (azelőtt Nagyhid-) uccában laktak, melyet ezért a XVII. században Rácuccának hívtak.⁵⁾ Mindjárt kezdetben templo-

¹⁾ Komárommegyei cigány nyelvmutatványok találhatóak a Pallas Nagy Lexikona IV. kötetében közölt tanulmányban.

²⁾ Fényes i. m. 65. l.

³⁾ U. o.

⁴⁾ Gyulai R.: Török világ Komárom megyében. Komárom, 1894. — L. még: Monografia, 403. l., Hornyik János: A rácok elleni forradalmak, 1703—1711. (Századok, 1868, 532. l.) Fényes i. m. Bárány István névű lutheranus pap jelentése.

⁵⁾ Magyary Szulpic: Adatok a komáromi Szent-András-templom történetéhez. Komáromi kath. gimn. ért. 1883/4. 21. l. Jegyzet.

¹⁾ Kóbor cigány 1910-ben 106, (1893-ban 105), zenész 1910-ben 1595, köztük kereső 493, (1893-ban kereső 415).

²⁾ 1893-ban a keresők közt volt 12 őstermelő, 159 iparos, 76 kereskedő, 331 napszámos, 10 cseléd, 3 kéjtnő.

XI. A cigány anyanyelvűek, cigányul tudók, kóbor cigányok és a cigányzenészek száma községenként.

Község	1880			1890			1900	1910					cigányzenész		
	cigány anya- nyelvű	nem cigány anyanyelvűek közül cigányul beszél	együtt	cigány anya- nyelvű	nem cigány anyanyelvűek közül cigányul beszél	együtt	cigány anya- nyelvű	cigány anya- nyelvű	nem cigány anyanyelvűek közül cigányul beszél	együtt	kóbor cigány	cigányzenész			
												összesen	kereső		
1. Csallóközi járás:															
Apáczszakállas	1	17	18	4	10	14	—	—	8	8	—	25	8		
Csallóközarányos	—	20	20	—	—	—	—	—	—	—	—	66	19		
Csicsó	—	38	38	—	13	13	—	—	—	—	—	30	14		
Ekecs	—	—	—	—	7	7	—	—	—	—	—	—	—		
Ekel	—	14	14	—	3	3	—	—	—	—	—	16	4		
Gúta	19	5	24	—	7	7	—	22	87	109	—	59	17		
Kamocsa	1	1	2	—	—	—	35	—	—	—	—	—	—		
Komáromfüss	—	4	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Lakszakállas	—	12	12	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1		
Megyerics	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—		
Nagymegyér	3	8	11	—	13	13	—	—	1	1	—	31	9		
Nemesócsa	—	—	—	—	9	9	—	—	—	—	—	34	10		
Szímó	—	25	25	32	—	32	—	—	22	22	12	27	12		
Összesen :	24	144	168	36	62	98	35	22	119	141	12	290	94		
2. Udvardi járás:															
Bajcs	2	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Fűr	22	—	22	—	5	5	—	—	3	3	—	—	—		
Izsa	—	1	1	—	7	7	—	—	6	6	—	—	—		
Komáromszemere	—	1	1	—	—	—	22	—	—	—	—	18	7		
Komáromszentpéter	—	—	—	—	10	10	—	26	26	52	27	30	5		
Kürt	—	33	33	—	33	33	—	10	24	34	—	69	19		
Madár	—	10	10	—	2	2	—	—	14	14	10	—	—		
Marcelháza	—	3	3	—	—	—	—	—	—	—	—	37	9		
Martos	3	—	3	—	—	—	5	—	—	—	—	2	1		
Naszvad	—	1	1	—	8	8	9	—	6	6	—	—	—		
Ogyalla	40	—	40	7	60	67	—	33	55	88	15	17	8		
Perbete	9	33	42	7	34	41	—	—	5	5	—	16	4		
Udvard	—	72	72	—	57	57	—	—	128	128	—	105	29		
Újgyalla	—	—	—	—	6	6	—	39	39	78	10	—	—		
Összesen :	76	154	230	14	222	236	36	108	306	414	62	294	82		
3. Gesztesi járás:															
Ács	—	—	—	—	2	2	5	—	3	3	—	82	28		
Ászár	—	—	—	—	2	2	—	—	—	—	—	13	3		
Bana	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	30	11		
Bokod	—	—	—	—	—	—	—	31	31	62	—	21	8		
Császár	—	2	2	—	—	—	—	5	5	10	5	45	14		
Dad	—	—	—	—	1	1	—	—	3	3	—	22	9		
Ete	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Kisbér	—	1	1	—	1	1	—	—	—	—	—	86	23		
Kömlőd	—	—	—	33	—	33	—	—	—	—	—	25	6		
Mocsa	—	—	—	—	—	—	—	5	5	10	5	47	16		
Nagyigmánd	—	3	3	—	3	3	—	—	—	—	—	24	9		
Szák	—	5	5	—	—	—	—	—	—	—	—	13	4		
Szőny	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	35	13		
Tárkány	2	—	2	4	—	4	—	11	15	26	—	44	13		
Összesen :	2	12	14	37	9	46	5	52	63	115	10	487	157		

Község	1880				1890			1900	1910					
	cigány anya-nyelvű	nem cigány anyanyelvűek közül cigányul beszél	együtt		cigány anya-nyelvű	nem cigány anyanyelvűek közül cigányul beszél	együtt	cigány anya-nyelvű	cigány anya-nyelvű	nem cigány anyanyelvűek közül cigányul beszél	együtt	kóbor cigány	cigányzenész	
													összesen	kereső
4. Tatai járás:														
Bánhida	2	12	14	—	15	15	—	—	10	10	9	—	27	6
Dunaalmás	—	—	—	—	—	—	—	4	4	8	—	—	—	—
Gyermely	—	—	—	—	—	—	—	—	11	11	—	—	25	6
Héreg	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	45	16
Környe	—	3	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	19	5
Naszály	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	2
Neszmély	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Oroszlány	30	—	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	19	6
Szomód	—	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	17	2
Tardos	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13	3
Tata	103	4	107	—	—	—	—	—	—	—	—	—	86	24
Tatabánya	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—
Tóváros	—	4	4	—	—	—	—	—	1	1	—	—	91	33
Vértesszőllős	—	—	—	—	—	—	—	—	19	19	38	—	—	—
Vértestolna	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	2	13	—	—
Összesen :	135	25	160	—	15	15	—	24	47	71	22	—	346	104
Járások együtt	237	335	572	87	308	395	76	206	535	741	106	—	1417	437
Komárom tjt.	9	118	127	—	—	—	—	—	3	3	—	—	178	56
Összesen :	246	453	699	87	308	395	76	206	538	744	106	—	1595	493

mot építettek és külön temetőt szereztek maguknak.

Nemcsak Komárom városában, hanem a falvakban, Neszmelyen, Almáson és a Csallóköz több helységében is megtelepedtek, hatalmaskodásaikkal igazi csapásai lettek a szomszédaiaknak, s ellenük a vármegye ismételt panasszal fordult az országgyűléshez. Ezeknek és az időközben hozzájuk csatlakozottaknak utódai 1673-ban Zorchich Pál horvát gör. kath. püspök és egy vegyesbizottság előtt a kath. vallásra tértek.¹⁾

A második rác gyarmatot az 1690. évi Lipót-féle diploma alapján Csernovics Arzen ipeki patriárka vezetésével bejöttek alapították, akik leginkább az akkori Szt.-András-uccában telepedtek le, róluk most már Komáromnak ez a legelőkelőbb uccája neveztetett Rác-uccának, mely név azután is közkeletű maradt, miután az ucca hivatalosan a Nádor-ucca nevet kapta. 1742-ben Komáromban új díszes görög keleti templom épült, mely, bár a rácok már teljesen elfogytak, máig fennáll. Régi temetőjük helyét most a víztorony foglalja el. 1767/8. évi összeírásban még a falvakban is több helyen szerepelnek görögök, említetik

pl. Ácson Rózsa András görög, Neszmelyen Emánuel György, Nagymegyeren Popovics Miklós stb. A rácok kereskedők voltak és élelmességük mellett nagy vagyonokat halmoztak fel. Hamar elmagyarosodtak, összeházasodtak előkelő családokkal. Jókai az „Aranyember“ és a „Tengerszemű hölgy“ című regényeiben megörökítette a komáromi rácokat. E regények hősei közismert élő alakok voltak. Nagy Lajos többször idézett művében a görög keletiek számát 300-ra teszi, akik közül 256 Komárom városra jut. Ezenkívül volt még -Gútán 5, Kisbéren 6, Ácson 6, Császáron 18 (itt a Mamusics név máig emlékeztet rájuk), Mocsán 5, Tatán 10. Fényes már csak 81-re teszi számukat és ez folyvást fogyott egész 1890-ig, amikor már mindössze 28-an voltak. Ettől kezdve azonban egyre több gör. keleti kerül megint a megyébe; egyrészt mert a szénbányáknak a 90-es években történt megnyitása és a bányászat terjedésével kapcsolatos erdők irtása (vulgo kitermelése) révén Tatabányára és Felsőgallára sok oláh munkás költözött, másrészt az állami ménésbirtokokon (Vasdinnye, Bábólna) is oláh munkásokat alkalmaztak.

¹⁾ R. kath. plébánia levéltára. L. Kom. Közl., 1891., 1. sz.

A település történetét kiegészítik az *egyházközségek keletkezésére* vonatkozó adatok.

Komárom vármegye területe kezdettől fogva két egyházmegye között oszlik meg. A balparti rész egészen és a jobbparti rész néhány községe: Tarján, Héreg, Tardos, Szomor, Gyermely az *esztergomi érsek*, a Dunántúl többi része a *győri püspök* alá tartozik. Mindkét oldalon van a pannonhalmi főpát fennhatósága alá tartozó 1—1 plébánia is.

A középkorban hány plébánia volt e területen — nem tudjuk, mert a pápai tizedjegyzékek csak az esztergomi érsekség területéről vannak meg, míg a győri egyházmegyéről semmiféle feljegyzés nem maradt. A rendelkezésre álló adatok szerint¹⁾ a középkorban a Csallóközi járás mai területén (beleértve Komáromot is) legalább 15, az Udvardi járás területén pedig legalább 22 plébánia volt és pedig Csicsó, Ekel, Érseklél, Gúta, Komárom, Füß, Szímő, Izsa, Csúz, Jászfalu, Szemere, Szentpéter, Kürt, Perbete, Udvard Imely, Naszvad amelyek ma is plébániák, továbbá: Néma, Ócsa, Sz. Pál, Egyházasszakállas, Bálványszakállas, Tany, Ásványtő, Nándor, Radvány, Vék, Anyala, Hetény, Madar, Marcelháza, Martos, Pat elpusztult vagy ma ref. lakosságú helyek. A dunajobbparti részen kevés plébániáról és templomról maradt emlékezés. Plébánia vagy legalább templom volt: Tatán kívül Vérteskeresztúron, Mocsán, Kocson, Etén, Bánhidán,²⁾ Csepen,³⁾ Parnakon,⁴⁾ Szentmihályon,⁵⁾ Monostoron, Majkon, Sz. Pálon, Héregen stb.

A török háborúk folyamán a helységek elpusztulván, elpusztultak a plébániák is, s az újonnan keletkezett helységek lakossága ref. volt, ott plébániák a királyi kormány megerősödéséig nem keletkezettek. Az esztergomi bég megesküdött, hogy örökös rab-

¹⁾ *Ortway T.*: Magyarország egyházi földleírása a XIV. sz. elején. Budapest, 1891. 17—19., 787—788. l., — Péterfy: *Sacra Concilia. Posonii, 1742.* II. köt. 270 l.

²⁾ A középkorban két Bánhida volt az egyiknek Egyházasszakállas, másképp Nagy-Bánhida volt a neve.

³⁾ Az 1780-as években, mikor Pázmándy Pál csepi kuriáját a mai ref. templom helyéül átengedett területért kapott telken állott templomomladék köveiből kezdte építeni, a császári plébános — aki alá Csep tartozik — azon a címen, hogy az kath. templom maradványa beperelte őt „ob sanctorum lapidum in foedos et profanos usus conversionem“. (Csepi ref. egyh. jzókiv.)

⁴⁾ 1271-ben a Parnaki-család tagjai a parnaki Sz. Márton templom restaurálási költségei miatt viszálykodnak egymással. (Pázmándy levéltár.)

⁵⁾ A szentmihályi templom köveiből épült a kisigmándi kath. kápolna, amint azt a homlokzatán levő felirat is megemlíti.

ságra veti azt a kath. papot, aki a hódolt területen megjelenik.

1561-ben már csak mindössze 7 plébánia van a megye mai területén, Naszvad, Udvard, Gúta, Nagymegyer, Bálványszakállas, Tany, Madar. Komáromban tehát ekkor már nem volt plébánia s az csak 1626-ban restauráltatott, (1622 óta nagyszombati franciskánusok látogatták a híveket.)

1634-ben Komáromon kívül csak Naszvadon és Gútán van plébános, Udvardon licentiat. A XVII. sz. végén a megye egész területén még mindig csak 7 plébánia van, ettől kezdve azonban számuk az ellenreformációval és a telepítésekkel kapcsolatban gyorsan emelkedik. III. Károly halála idején 22, Mária Terézia halálakor már 40 plébánia, ill. helyi lelkesítés volt. A türelmi rendelet kiadásától 1848-ig hozzájuk csatlakozik még 10, 1848 után pedig további 5, úgyhogy ma a megye területén összesen 55 kath. lelkesítés van.

A reformációt Komárom vidékén a komáromi német katonák és iparosok révén ismerték meg. 1527-ben már volt a városban lutheránus táborigazgató pap, de szervezett egyházakról Huszár Gál felleptéig (1560) nem lehet szó¹⁾. E híres reformátor buzgólkodása folytán azonban az új vallás rohamosan terjedt. Ember Pálnak *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transilvania c. Lampe Frigyes Adolf által Utrechtben 1728-ban kiadott*, de az előző század derekának viszonyait feltüntető híres munkája²⁾ Komárom megye területén a köv. 47 egyházat sorolja fel: Révkomárom, Tata, Nagymegyer, Füß, Csicsó, Tany, Nagykeszi, Aranyos, Ekel, Megyeres, Turiszakállas, Ekecs. Apácaszakállas, Ács, Bana Császár, Igmánd (Nagyigmánd), Szend, Dad, Kocs, Környe,³⁾ Bánhida, Neszmely, Szomód, Baj, Naszály, Mocsá, Szöny, Izsa-Pat, Radvány, Marcelháza, Hetény, Martos, Bagota, Szentpéter, Madar, Almás, Udvard, Kamocsa, Bajcs, Perbete, Csúz, Jászfalu, Szemere, Csehi, Für, Tárkány. Ez a jegyzék azonban nem teljes. Az 1629. évi körmeneti püspökválasztó zsinat alkalmával készült jegyzékben szerepel a dunántúli superintendens pápai szeniorátusába tartozó egyházként Ászár⁴⁾ 1647-ben a reformátusok által visszakövetelt templomok közt szerepel

¹⁾ Thury Etele: A dunántúli ref. egyház története. I. Pápa 1908. 42., 43. l.

²⁾ 565., 566., 657. l. L. Thury Etelénél 456. l. Perlaki Márton barsi esperes jegyzékét, mely Ember Pálnak is forrásul szolgált.

³⁾ Articularis hely volt.

⁴⁾ Mokos: A hercegszöllősi kánonok. 178. l. és Thury i. m. 227. l.

Bálványszakállas és Imely¹⁾). Az 1674-ben Pozsonyba idézett prédikátorok között találjuk többek között. Anyala²⁾, Szenterszébet, Héreg, Vasdinnye, Kisbér, Kethely, Gyermely és Ete lelkészeit.³⁾ 1681-ben a reformátusok panaszt emelnek többek közt némai templomuk elfoglalása miatt⁴⁾. 1655-ben említetik a gútai prédikátor is.⁵⁾ Végül kétségtelen adatok vannak arra, hogy már a XVII. században volt ref. egyház Nemesócsán⁶⁾, Tarjánon⁷⁾ és Szomoron⁸⁾ is. A XVII. században tehát összesen 63 református egyházzal van említés.

A felsorolt egyházközségek közül a türelmi rendelet kiadásáig sok elenyészett, részben a helységek elpusztulása, részben ez a többség — a ref. lakosság elüldözése vagy a prédikátortartás tilalma miatt, új egyház pedig csak egy keletkezhetett (Kömlöd). Mária Terézia halála idejében már csak 30 szervezett ref. egyház volt, 18 azelőtt ref. egyházas helységben pedig megvolt ugyan a ref. lakosság, de a gyülekezet prédikátort nem tarthatott; a türelmi rendelet kibocsátása után a gyülekezetek száma, szünetelők felélesztése és újak létesítése által, 1848-ig 17-tel, 1848 óta még 3-mal gyarapodott, de időközben a kolozsnémai gyülekezet megszűnően, a ref. lelkészségek száma 1920-ban 49 volt.

Míg tehát a most létező 55 kath. lelkészség közül csak 7 nyúlik vissza a XVII. századig, a 49 ref. lelkészség közül 28, sőt a III. Károly és Mária Terézia idejében papot nem tarthatott, de tényleg létezett gyülekezetekkel együtt 40 áll fenn a XVII., sőt köztük

több a XVI. század óta. Itt említjük meg, hogy a megye területén még meglevő középkori templomok (Dunaradvány, Neszmély, Turiszakállas) a reformátusok kezén vannak.

A komárommegyei ref. egyházközségek ma a dunántúli egyházkerülethez tartoznak, a dunabalszabasiak a komáromi, a dunajbalszabasiak a tatabányai egyházmegyéhez. 1734-ig azonban a megye Tárkány és Ászár kivételével az azon évben megszüntetett felsődunamelléki egyházkerületnek képezte részét és pedig az Udvardi járás északi részén levő egyházak a komjáti, a többiek a komáromi egyházmegyéhez tartoztak. Csak Tárkány és Ászár számítottak a dunántúli egyházkerülethez, az előbbi a győri, az utóbbi a pápai egyházmegyéhez.

Komárom városban már 1530-tól kezdve állott fenn lutheránus egyházközség, mely a Lipót alatti nagy prot. üldözés folyamán szűnt meg.

A XVII. század folyamán két ág. h. ev. egyházközség keletkezett a megyében: Szák és Bokod¹⁾, amelyekhez járult a XVIII. sz. elején Oroszlány, a türelmi rendelet kibocsátása után pedig anyaegyházzá lett Szend és föléledt Komárom. Az egyházközségek száma azóta 5. Ezek mind a fejér-komáromi jelenleg a dunáninnyi, az egyházkerületek arányosítása (1894) előtt azonban a dunántúli egyházkerülethez beosztott egyházmegyéhez tartoznak.²⁾

Ez az egyházmegye nem öleli fel az egész vármegyét. Egyes községek más egyházmegyék fennhatósága alatt állnak. A párkány—érsekújvári vasúti vonaltól északkeletre eső községek a fakóvezekényi, Bana és Tárkány a bőnyrétafi, Ászár, Kisbér és a kisbéri ménesbirtokhoz tartozó puszták a magyar-szombathelyi egyház kötelékébe tartoznak.

Edelényi Szabó Dénes dr.

¹⁾ Articularis hely volt.

²⁾ Az ú. n. Meszleni Concordia-t 1608 szept. 4-én aláírja Hollósi Miklós minister Ecclesiae Sookiensis et Szelecziniensis. *Payr* (i. m. 60 l.) ezt az egyházat Szák—Szenddel hajlandó azonosítani, de téved, mert itt világosan (Magyar-)Sók és Szelőce nyitra-vármegyei (ma ref.) egyesült egyházzal van szó. Ebben az időben Szák és Szend még puszták helyek voltak. Az első szák pap, aki az említett Concordia-könyvet aláírta, Proksza János volt 1638-ban. *L. Payr* i. m. 73. l.

¹⁾ Még hét más komárommegyei templom említetik: Nagymegyer, Apáczsakállas, Udvard, Hetény, Martos, Bajcs, Perbete. *Thury* i. m. 448. l.

²⁾ *Mon.* (503. l.) a Sárospataki Füzetekben (1863. évf. 669. l.) egész terjedelmében közölt idéző levél Angyalá-ját Ógyallának másolta, helytelenül; Ógyalla akkor lakatlan puszták volt, míg Anyala virágzó falu s az anyalái ref. egyházra más adataink is vannak.

³⁾ Komárom megyéből megidéztetett összesen 35. l. Rácz Károly: a pozsonyi vértörvényszék áldozatai. Sárospatak 1874.

⁴⁾ Szerepelnek még: Ekecs, N.-Megyer, Nagyeszi, Mocsá, Tata, Aranyos, Turiszakállas, Apáczsakállas, Csicsó, Füss, Kistany, l. *Gyulai* i. m. 33.

⁵⁾ *Gyulai* L.: *Törökvilág* K. vm.-ben. 28. l.

⁶⁾ Nemesócsai ref. egyh. írásai.

⁷⁾ *Kiss* K. i. m. 106. l.

⁸⁾ *Kiss* K. i. m. 103. l.